

ישיבת רבנו יצחק אלחנן

RABBI ISAAC ELCHANAN THEOLOGICAL SEMINARY

An Affiliate of Yeshiva University

2540 Amsterdam Avenue / New York, N.Y. 10033 / (212) 960-5344 / Fax: (212) 960-0061

ב"ה

Office of the Max and Marion Grill Dean

Z'MANEI HAYOM

Rabbi Mordechai Willig

**THE AARON, MARTHA, ISIDORE N. AND BLANCHE ROSANSKY
CONTEMPORARY *HALAKHAH* PROGRAM**

מראה מקומות לשיעורו של הגר"ם וויליג בענין זמני היום

מסכת שבת ל"ד: ת"ר עד ל"ה: ת"ר ותוס' ד"ה תרי וד"ה אלא

רי"ף שם ט"ו. בדפה"ר ור"ן שם ד"ה אמר

משנה פסחים צ"ג: וגמרא שם צ"ד. אמר רבא עד ת"ש מצרים

באור הגר"א לאו"ח סימן רס"א סקי"ב

או"ח רס"א ס"ב ובה"ל שם ד"ה קודם, להקדים, שהוא

או"ח רצ"ג ס"ב בה"ל ד"ה עד

או"ח נ"ח סעיף א' וס"ג ובה"ל שם ד"ה זמן

או"ח פ"ט סעיף א' ו' ובה"ל שם ד"ה יצא

או"ח רל"ג סעיף א' ובה"ל שם

ספר עם מרדכי לברכות סימן ב'

ספר עם מרדכי לשבת סימן ל"ט

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רסא

שהוא ג. 'מהא דפסחים כנ"ל בתוס' הנ"ל. וכל זה הוא לשיטת התוס' הנ"ל אבל ליתא דא"כ מע"ה עד הנץ שוה כמן השקיעה עד צאת הכוכבים ובאמת אינו כן כמ"ש לעיל והחוש מכחיש לכל רואה שמע"ה הוא שיעור גדול הרבה מאוד על צה"כ אחר השקיעה ובמדינות הנוטין לצפון שע"ה מתחיל בקיץ בחצי הלילה א"כ אין צ"ה כלל בקיץ אלא דבה"ש מתחיל מתחלת השקיעה תיכף עד הכסיף התחתון והוא ג' רביעי' מיל באופק בבל ובזמן תקופת ניסן ותשרי ובהתחלת השקיעה בה"ש גמור וכ"מ שהוזכר משתשקע החמה הוא בתחלת השקיעה וכן לענין תענית כל תענית שלא שקעה כו' ובתחילת השקיעה מיד מותר לאכול דקי"ל ספקו שלו מותר וע' 'מרדכי בפ"ק דתענית אלא שנהגו להמתין על צ"ה משום דמספקא לן אי הלכה כר"י או כר' יוסי כמש"ש הלכה כר' יהודה לענין כו' ושיעור בה"ש דר"י אחר שהכסיף כמ"ש שם דשלים בה"ש דר"י ולפיכך צריך לעשות בתענית כר' יוסי וכמש"ש והלכה כר' יוסי לענין תרומה ואע"ג דמקילינן בתענית דספקו שלו מותר לא מקילינן תרי קולי לעשות ג"כ כר' יהודה וע' 'רא"ש ספ"ג דשבת סכ"ג ולענין תענית אף שדבריו תמוהים בודאי שצריך לנהוג בתענית כר' יוסי כיון שנפסק הלכה כר' יוסי לחומר אבל לענין שבת הוא כנ"ל וכן לענין חנוכה ג"כ מהתחלת השקיעה וכ"ה בר"ן ורשב"א שם אצל חנוכה דלא כדברי הטוש"ע וע' 'ר"ן שם וז"ש בשבת שם הרוצה לידע שיעורו של ר' נחמיה יניח חמה כו' אלמא דבה"ש מיד משתשקע ובתוך שיעלה הוי לילה דשיעור עלייתו מן הים הוא חצי מיל ועתוס' שם והרשב"א נתקשה בגמ' שם מאד ע"ש שדחק הרבה. וקושיית תוס' הנ"ל מהא דפסחים צ"ד א' נראה דלא קשה כלל כי ודאי שיציאת הכוכבים וביאתן שוין וכן ביאת האור ויציאתו שוין שלכן במדינות הנוטים לא באה האור כלל בקיץ אבל כוכבים עומדים אבל צה"כ דפסחים היינו כל הכוכבים שאין כל הכוכבים נראים עד שיהא לילה משיטהר האור לגמרי מחמת קטנות הכוכבים דומיא דקאמר שם מע"ה עד נ"ה דבע"ה עדיין כוכבים עומדים זמן הרבה ועד שתנץ החמה הוי ד' מילין כן מש"ש משקיעת החמה עד צה"כ היינו ג"כ שיצאו כל הכוכבים דכך הוא מדת עובי הרקיע דקא מיירי בסוגיא דפסחים שם וז"ש בשבת שם ולא כוכבים קטנים שאין נראין אלא בלילה ר"ל אחר ביאת האור שאז נראין כל הכוכבים הקטנים ג"כ כנ"ל אבל יציאת הכוכבים דאמרינן בכל מקום שהוא לילה הוא בג' כוכבים לבד ובינונים כמ"ש בשבת והוא חילוק בתרתי והן נראין כהכסיף העליון והשוה לתחתון ולפי שצריך בקיאות גדולה בזה לידע ג' כוכבים לבד ויהיו בינונים וכמש"ש בתוס' לכך נתנו שיעור בהכסיף כו' וכן אביי דהוי דאוי כו'. 'ובזה מתורץ קושייתם האחרונה ג"כ מה שהקשו ועוד קשה ניחזי אגן ובאדם כו' וליתא כנ"ל ומלבד זה ל"ק מידי שהשיעור הזה של ד' מילין אינו בכל זמן ובכל מקום שנשתנה בכל זמן וגם תי' שתירצו שם י"ל דמספקא להו הוא תמוה דכבר הוא משוער בפסחים שם אבל לפמ"ש הכל ניחא ולפ"ז השיעור מן השקיעה עד הלילה אינו אלא ג' רביעי' מיל ואף שבמדינתנו יותר הוא כנ"ל לפי שינוי האופקים ושינוי הזמן והזמן של הד' מילין ושל ג' רביעי' מיל הכל על אופק שלהם בא"י ובבבל אבל כאן מארכת יותר וכן הזמן על הימים השונים בתקופת ניסן ותשרי שבהן הכל משתער. ובזה מתורץ שלא תוכחש מ"ש הרמב"ם וא"ע ששיעור הנשף הוא כ' מעלות שיעור שעה ושליש ולפי דעת הגמרא הוא שעה ומחצה וגם שם דברי הגמ' מוכחש בחוש שלפ"ז לא יהי' לילה ד' חדשים במדינתנו אבל שיעור הרמב"ם וא"ע על קו השוה ודברי הגמרא על אופקם. ולפי מה שכתבתי מתחיל בה"ש תיכף בשקיעת החמה וזהו בה"ש בין ביאת השמש להתחלת ביאת האור שהוא

בהכסיף שאז נשקע אורה מלהאדים וכן דם נפסל בשקיעת החמה וכן אין להתפלל מנחה אז
וז"ש לייט כו' אמאן דמצלי עם דמדומי חמה ואילו לדברי התוס' עוד היום גדול וכן אז יתחיל שבת
וז"ש ב"ה מתירין עם השמש ותוס' שבת ל"ל כמ"ש תוס' פ"ק דר"ה ובירושלמי הנ"ל וכ"כ בס'
יראים והביאו המרדכי בספ"ב דשבת וכת' דמשתשקע החמה דשם היינו תחילת השקיעה וכן
בחנוכה דלשון משתשקע הוא זמן קודם לשקיעה כמ"ש בפ' הפועלים משיפקסו עד שיפקסו
מבעיא ליה ובהא ניחא מ"ש אדשימשא אריש דיקלא כו' במתא חזי תרנגולא ולפר"ת הוא קודם
לזמן קבלת שבת אלא שדעתו שם שבה"ש הוא קודם לתחילת שקיעה משנוטה מעט ומכירין
העולם שרוצה ליכנס ברקיע וכל הזמן דתלתא רבעי מיל הוא קודם לשקיעה ודבריו אינן נראין
בזה לומר הכסיף התחתון והעליון הכל קודם שקיעה ואב"י דהוי דאוי כו' וכן תנן וב"ה מתירין עם
השמש. ועוד נראה שם דג' כוכבים שהוא לילה הוא מהלך חמש מילין אחר השקיעה כדעת ר"ת
ע"ש סי' ס"א ולא נראה בזה ג"כ דבריו דאם כן שיעור ג' כוכבים מופלג הרבה משיעור הכסיף
עליון ואנן אמרינן שם הלכה כר' יוסי להחמיר ובה"ש שלו הוא תיכף אחר בה"ש דר' יהודה ואפי'
שיעור טבילה אין ביניהם כמ"ש תוס' שם ואילו כאן א"ר יוסי כוכב א' יום כו' ג' לילה ועמש"ל וכ"כ
במרדכי פ"ד דברכות סי' ע"ח / צ' / משם רב האי גאון דאחר השקיעה יכול להתפלל מעריב כו' '
ע"ש ולפ"ז ניחא הכל. אך עדיין צ"ע לפמ"ש לעיל דהלכה כר' יוסי לענין תענית א"כ קשה קושיית
תוס' שם ד"ה אלא לענין אכילה קשה דמשום שיעורא פורתא כו' ודאי דקושיא גדולה היא ותירוצם
דחוק מאד דהא בהדיא אמרינן שם דשלים בה"ש דר"י והדר מתחיל כו' משמע שידוע להם שמיד
הוא מתחיל וכן הרא"ש נדחק שם בתירוץ תוס' הנ"ל ודחוק גדול הוא אבל אחר העיון נראה לי
העיקר שאין לזוז ממנו דטעות נפל בספרים וכצ"ל דלא אכלי כהנים תרומה עד דשלים בה"ש דר'
יהודה דבבה"ש מיד מותר לאכול תרומה כמ"ש ובא השמש וטהר אלא דג' שקיעות הן אחד
התחלת השקיעה והוא בה"ש לר' יהודה והשני סוף שהשמש מאדים ומכסיף שאז נשקע ניצוצי
החמה והוא בה"ש דר' יוסי אחר בה"ש דר' יהודה תיכף והוא צ"ה דאמר שמואל כוכב אחד יום
שנים כו' הכל אליבא דר' יוסי וראיה דהא עלה א"ר יוסי לא כוכבים כו' והנה הכוכבים עולים זה
אחר זה תיכף וז"ש כהרף עין ולעיל אמר שמואל ג' רבעי מיל אליבא דר' יהודה וכאן אליבא דר'
יוסי וזה שקבעה גם דבריו כאן אחר שאמר הלכה כר' יוסי ומ"ש בריש ברכות דאין אוכלין עד צ"ה
היינו לר' יוסי ומה דאיבעיא שם ביאת שמשו או ביאת אורו ביאת אורו הוא משקיעה שלישית
דפסחים שהוא ד' מילין אחר השקיעה שאז באה האור לגמרי כמה שכתבתי לעיל וזש"ש כדאמרי
כו' איערב שמשו ואדכי ר"ל תיכף בהערב שמש ולר' יוסי הערב שמש דכל מקום בצ"ה ניצוצים
המאדימין את המזרח אבל לר' יהודה תיכף משתשקע החמה ובזה מתורץ קושיית תוס' דשבת
שם ל"ה ב' ד"ה הקשה הר' פורת כו' ותירוצם דחוק מאוד ולפי מש"כ ניחא וכן לענין תענית כמ"ש
בריש ברכות האי ובא השמש ביאת שמשו כו' דתוס' דחקו שם לומר דביאת אורו הוא קודם ביאת
השמש והוא תמוה מאוד אבל לפי מ"ש ניחא דביאת אורו הוא בצאת כל הכוכבים וביאת שמשו
הוא בג' כוכבים וס"ל לר' יוסי דבג' כוכבים הוא שקיעת השמש שאז נשקע היטב והתוס' דחקו
כנ"ל לשיטתם. ומ"ש שם והדר פשטו כו' ה"פ מדקאמר סימן לדבר ואי בכל הכוכבים א"א לתת סימן בהם:

סימן לט זמני היום

א. סוף היום

התוס' (לה. ד"ה תרי) הביאו קושית ר"ת, דבגמ' (פסחים צד.) מכואר דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוי ד' מיל. ובגמ' (לד:) שיעור בה"ש ג' רבעי מיל, והכל אליבא דר' יהודה. ותירץ ר"ת, דמסוף שקיעה, שהוא ג' רבעי מיל לפני צה"כ, מתחיל בה"ש. ועד אז, הוי ודאי יום אף הרבה זמן אחר שקיעת החמה מתחת לאופק. והגאונים (הובאו במהר"ם אלשקר סי' צו, ונדפס בספר הזמנים בהלכה עמ' תרמה-תרנא ע"פ הגניזה דקהיר) ס"ל דאחרי שקיעת החמה מתחת לאופק הוי בה"ש, וג' רבעי מיל אח"כ הוי ודאי לילה. ולא הזכירו שיעור ד' מילין כלל, ואף דין צאת הכוכבים נזכר רק אגב, להוכיח כרב יוסף, כנגד רבה (שם), דיש זמן קצר (שתות מיל) לאחר שקיעת החמה שהוא ודאי יום, מהגמ' (לה.) כוכב אחד (שאינן נראה כיום) יום, שנים בה"ש, שלשה לילה, וראיתם מכוכב אחד יום.

ומ"מ נראה דס"ל דג' כוכבים לילה, שהרי פסקו כר' יוסי לחומרא ובגמ' (לה:), דבה"ש כהרף עין, לאחר שנגמר בה"ש דר' יהודה, ועכצ"ל כחידושים המיוחסים להר"ן (לה:), דבין כוכב ב' לג' שיעורו כהרף עין, (ובספר הזמנים בהלכה עמ' תצג הביא עדות ששיעורו בין י' לכ' שניות), דאל"כ, א"א להתמיר כר' יוסי, דאין לנו שום סימן מתי ההרף עין שלו. א"ו שכשרואין ג' כוכבים נגמר בה"ש דר' יוסי.

ומעתה יש לעיין מתי נראים ג' כוכבים בינונים דגמ' (לה:). ובתוד"ה אלא כתבו שהוא תוך שיעור טבילה דסוף בה"ש דר' יהודה. וברא"ש (סוסי"י כג) כתב שהוא מהלך ג' אמה, ושיעורו כחצי דקה. ולהגר"א, דג' רבעי מיל הוי 13.5 דקות (דשיעור מיל הוי 18 דקות), שיעור צאת הכוכבים 14 דקות אחר השקיעה (וכן העיד בהזמנים בהלכה שם).

אבל בתירוץ השני כתבו התוס' וז"ל, א"נ ספק היה להם אם היה מתחיל מיד אחר דר' יהודה, או מתאחר הרבה, עכ"ל. ומדלא נתנו שום שיעור ש"מ דתלוי בראית בני אדם. ולפי הגרי"מ טוקצינסקי (ס' בין השמשות, ע"פ התיקונים בס' הזמנים בהלכה עמ' נא, תקטו, תקכח) שיעורו 25 דקות אחר שקיעת החמה. וכ"ז בא"י בניסן. ובצפון ובקיץ הזמן ארוך יותר, ובזמנו נדפסו לוחות ע"פ חשבון הזויות שהחמה תחת האופק. ובחורף, הזמן ארוך יותר מבניסן, וקצר מבקיץ, (ובס' הזמנים בהלכה עמ' קלט-קנה באר באורך). ולענין תשרי, נעשה חשך בזמן קצר כבניסן (עיי"ש), אבל לא נראים הכוכבים (מפאת מעמד המזלות ברקיע, שם עמ' תצב). ונראה דדינו תלוי בחקירת הקו"ש (פסחים סי' ב), האם צה"כ הוא סימן ללילה, דבמידת חשך שבה נראים ג' כוכבים הוי לילה. או דילמא דצה"כ היא הגדרת לילה. דלצד א', תשרי בניסן, ולצד ב' צה"כ בתשרי מאוחר יותר מבניסן ביחס לשקיעת החמה. ובקו"ש הכריע כצד א' מהפסוק ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, אף שעדיין לא נבראו הכוכבים (וע' הזמנים בהלכה עמ' תצו-תצח, עוד ראיות), וא"כ תשרי בניסן כשיעור בה"ש.

והנה כתב הראב"ן (סי' ב, מובא במרדכי סי' רצג, ותחלתו בהגמ"ר שם סי' תנו) וז"ל, ואע"ג דאמרי אמוראי דשיעור בה"ש ג' חלקי נכלומר רבעין מיל ולא יותר, היינו לר' יהודה דאמר הכסיף העליון והשוה לתחתון לילה. אבל אנן קיי"ל בברכות (ב:) דעד צאת הכוכבים יממא היא, ואמרינן בפסחים (צד.) משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים מהלך ה' מילין, עכ"ל.

ובבגדי ישע (שם סקכ"ו) כתב דלפ"ז בה"ש הוא יותר ארוך מג' רבעי מיל. ואינו מדויק, דלר' יהודה שיעורו ג' חלקי מיל, ולר' יוסי שיעורו כהרף עין בשעת צאת הכוכבים, וכנ"ל. וזמנו,

שעות ביום וי"ב כלילה, וכתוס' הרא"ש (הנ"ל).
 אבל בתה"ד (סי' קכא) דן באיסור אכילת
 חמץ בערב פסח מסוף ד' שעות שבגמ' (שם).
 וכתב דלטעם הגמ' (שם) דשעה ד' מאכל כל
 אדם, מונים ד' שעות מתחלת היום. ולטעם דאדם
 טועה בב' שעות אסור רק ב' שעות קודם חצות,
 שביום ארוך, כערב פסח בשנת העיבור, מאוחר
 יותר. ומוכח דהשעות שוות, ונמדדים מתחלת
 היום שבאותו הזמן. ומ"מ חצות כשהשמש
 באמצע הרקיע, וצ"ב.

ונראה דס"ל להתה"ד, דנץ החמה, חצות
 ושקיעת החמה הם זמנים שבטבע. ומצינו שיעורי
 זמן ע"פ הלכה, וכשתלויים בתחלת היום, כסוף
 זמן ק"ש ותפלה, שיעורם ג' וד' שעות שוות
 מתחלתו. וכשתלויים בחצות היום, כסוף זמן
 הנאת חמץ, שהוא שעה לפני חצות מחשש טעות,
 שיעורו שעה שנה לפני חצות. ובסוף זמן אכילת
 חמץ, שיש ב' טעמים, הנפק"מ ביניהם היא אם
 שיעורו ד' שעות אחר תחלת היום, או ב' שעות
 לפני חצות, ובתה"ד הכריע לקולא.

והנה אחר חצות מצינו ג' זמנים ע"פ הלכה,
 מנחה גדולה, מנחה קטנה, ופלג המנחה (ברכות
 כו:). ונראה, דמנחה גדולה תלויה בחצות,
 ושיעורו חצי שעה שנה אחר חצות. מאידך מנחה
 קטנה שעתיים ומחצה לפני סוף היום, ופלג
 המנחה שעה ורבע לפני סוף היום. [ולשיטת
 היעב"ץ צ"ע, דבחורף, ששקיעת החמה מוקדמת,
 אין לנו פלג המנחה, דזמן שעה ורבע לפני
 שקיעת החמה דניסן הרי הוא אחרי זמן שקיעת
 החמה דבחורף. כן הקשה הזמנים כהלכה (עמ'
 קיא), ועיי"ש (עמ' קח) שהקשה כן גם על
 התה"ד, ולפי מש"כ בדעת התה"ד נחא]. ואף
 דבגמ' (שם) נקטו דמנחה גדולה ו' ומחצה ומנחה
 קטנה ט' ומחצה, צ"ל דזהו בימי ניסן. ובקיץ יש
 יותר מג' שעות שוות ביניהן, ובחורף פחות.

ג. שיעור מיל

תנן (פסחים צג:) איזו היא דרך רחוקה, מן
 המודיעים ולחוצן וכמדתה לכל רוח. ובגמ' (שם)

לראב"ן בניגוד לב' הדעות בתוס' (לה:), ה' מיל
 לאחר שקיעת החמה. נמצא דאחרי שקיעת החמה
 יש ה' מיל ספק יום ספק לילה, דלר' יהודה הספק
 מתחיל בשקיעת החמה ונמשך ג' רבע מיל ואח"כ
 הרי לילה, ולר' יוסי הרי ודאי יום עד כהרף עין
 לפני צאת הכוכבים שהוא מהלך ה' מיל אחר
 שקיעת החמה, וקיי"ל לחומרא כשניהם. ונמצא
 דע"כ נוהגים כחומרת הגאונים וכחומרת ר"ת.

ב. שעות זמניות ושוות

והנה הרמב"ם (פהמ"ש ברכות פ"א מ"ב)
 כתב דכל השעות בגמ' זמניות הן, וסוף זמן ק"ש
 ג' שעות ר"ל רביע היום. ועיי"ש (מ"א) דה"ה
 בשיעור שעה וחומש שעה דעלות השחר קודם
 לנץ החמה. וצ"ע לפי מש"כ לעיל (אות א), דשם
 החשבון לפי זויות, ויותר ארוך בחורף מבניסן.
 וה"ט, דאינו שיעור שעה, אלא שיעור אור, ושעה
 וחומש שיעור בניסן בא"י, ונמדד לפי הזויות
 דהשמש מתחת לאופק בכל מקום ובכל זמן.

ובמהדורת קאפח כתוב, דכל השעות שבגמ'
 זמניות הן, אבל שיעור שעה וחומש שעה בשעות
 שוות הן. ולפ"ז נחא המנהג דעלות השחר הוא
 72 דקות לפני נץ החמה בכל מקום ובכל זמן.
 ואף שבמציאות שיעור אור שונה (כנ"ל), צ"ל
 דנקבע הדין ע"פ א"י בניסן. ולפ"ז גם שיעור ג'
 רבעי מיל (וכן שיעור ד' מיל לפי ר"ת) אינו
 משתנה, ודלא כדעת הגר"א (סי' רסא ס"ב).

ובתוס' הרא"ש (שם ג:) כתב דשעות היום
 שוות, ולא זמניות, ולכן נקט ג' שעות, ולא רביע
 היום. אבל כתב עוד, דתמיד יש י"ב שעות ביום
 וי"ב שעות כלילה. וע"כ צ"ל דלפי חשבון שעות
 היום מודדים משעת נץ החמה ושקיעת החמה
 (או עלות השחר וצה"כ לפי תה"ד סי' א)
 דתקופת ניסן ותשרי. ובקיץ בתחלת הבוקר נידון
 כשעות לילה, ובחורף סוף הלילה נידון כשעות
 היום. וכ"נ בנקודות הכסף (יו"ד סי' קפד) ובחי'
 יעב"ץ (עירוובין נר). ולכאורה ע"כ צ"ל כן כדי
 שחצות תהיה כאשר השמש באמצע הרקיע,
 כדמוכח בגמ' (פסחים יב: ועוד), וכדי שיהיו י"ב

שהם 720 דקות. וא"כ שיעור מיל הוא 22.5 דקות, ושיעור בין עלות השחר לנץ החמה, ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, שהוא ד' מילין, הוא 90 דקות. ולפ"ז שיעור דרך רחוקה, שהוא מהלך חצי יום, הוא ט"ז מיל.

אבל הרמב"ם (פהמ"ש שם, והל' ק"פ פ"ה ה"ט) כתב שיעור ט"ז מיל, ופחות מזה אינו בדרך רחוקה מפני שהוא יכול להגיע לירושלים (בחצי יום, עיי"ש) כשיהלך ברגליו בנחת. ולפ"ז שיעור מיל הוא 24 דקות, כי יש רק ל' מיל ב720 דקות שבין נץ החמה לשקיעת החמה. ואמנם כ"כ הרמב"ם (פהמ"ש פסחים פ"ג מ"ב), דשיעור מיל ב' תומשי שעה. ולפ"ז לכאורה יש ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה, והוא שיעור 120 דקות.

והנה הרמב"ם פסק כעולא שסובר ששיעור חצי יום הוא ט"ז מיל, וא"כ יש ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה. וצ"ע, דהא עולא איתותב. ועוד קשה, דהרמב"ם (ברכות פ"א מ"א) כתב דמעלות השחר עד נץ החמה שעה וחומש שעה. ומוכח דשיעורו ד' מילין, וכל מיל רק 18 דקות, נמצא שעה וחומש, כל' 72 דקות. ואמנם כ"כ הגר"א (בשנו"א שם) להרמב"ם, וזהו שיעור אחד מעשרה ביום, ד' מיל ביחס למ' מיל שבין נץ החמה לשקיעת החמה, דאם יש מ' מיל ב720 דקות, כל מיל 18 דקות, וד' מילין 72 דקות. וכ"כ בירושלמי, דא' מ"י ר"ל בלי חשבון הזמן שבין עלות השחר לנ"ה, וכשיעור א' מו' דעולא ורבא.

וכתב הגר"א דזהו תירוץ ר' יוחנן (ודלא כרש"י), דרבנן הוא דטעו, דקא חשבן דקדמא וחשוכא, כלומר ד' פרסאות כולל קדמא, בין עלות השחר לנץ החמה, וחשוכא, בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, ונמצא רק ל' מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה. אבל באמת, יש י' פרסאות בין נץ החמה לשקיעת החמה, וכל מיל 18 דקות. וגיחא פהמ"ש להרמב"ם (בברכות). ומ"מ עדיין קשה, דסותר א"ע כפהמ"ש בפסחים והל' ק"פ, שכתב שיעור מיל 24 דקות, וכעולא. ועוד דעולא איתותב, וכנ"ל, וצע"ג.

והנה התוס' (יא: ד"ה אחד) כתבו דמעלות

אמר עולא מן המודיעים לירושלים ט"ז מיל, וכר' יוחנן, דמהלך אדם ביום י' פרסאות (פרש"י מ' מילין). מעלות השחר ועד הנץ החמה ה' מילין. משקיעת החמה ועד צה"כ ה' מילין. פשו לה ל', ט"ז מבקר עד חצות, וט"ז מחצות עד לאורתא (פרש"י, לשקיעת החמה, דשוב אין זמן שחיטה, דדם קדשים נפסל בש"ה), דאמר עולא איזהו דרך רחוקה כל שא"י ליכנס בשעת שחיטה, ע"כ.

ועיי"ש בגמ', דר' חנינא למד שיעור ה' מיל, דבלוט נאמר שעוב סדום כשעלה השחר, והגיע לצוער בנץ החמה, ור' חנינא ראה שיש ה' מיל ביניהם. ובגמ' (צד). אמר רבא דעוביו של רגיע אחד מששה ביום, וכיחס בין הזמן שבין עלות השחר לנץ החמה, וכן בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, שהוא ה' מיל, לזמן שבין נץ החמה לשקיעת החמה, שהוא ל' מיל.

ובגמ' (שם) הקשו על כל ד' האמוראים (עולא, רבא, ר' יוחנן, ור' חנינא) מהברייתא, עוביו של רגיע אחד מעשרה ביום. תדע, כמה מהלך אדם בינוני ביום י' פרסאות, ומעלות השחר עד נץ החמה ד' מילין, משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ד' מילין. נמצא עוביו של רגיע אחד מעשרה ביום. ופרש"י דפשו ליה ל"ב מילין מגן החמה ועד שקיעת החמה, ותיובתא דרבא דדעולא דאמרי ל' מילין.

ועיי"ש בגמ', דר' יוחנן השיב, אנא ביממא הוא דאמרי, ורבנן (פרש"י עולא ורבא) הוא דקא טעו, דקא חשבן בקדמא וחשוכא (פרש"י, שרוב בני אדם מהלכין ה' מילין קודם נץ החמה ע"י שמשכימין קודם עלות השחר, וכן אחר שקיעת החמה ע"י שמשכימין ליכנס אחר צאת הכוכבים). ור' חנינא השיב, ויאיצו שאני, כל' שהמלאכים האיצו בלוט, והלך ה' מילין בין עלות השחר לנץ החמה, ואדם בינוני הולך רק ד'.

היוצא מכל זה, דעולא ורבא איתותבו, ויש ד' מיל בין עלות השחר לנץ החמה ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, ול"ב מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה. וביומי דניסן ותשרי, דהימים והלילות שוין (ערש"י צג:), יש י"ב שעות ביום,

המלאכים ע"י שמקדיר לפניהם הקרקע, שהיה העקוב למישור, עיי"ש.

ונראה לפי תירושו של ר' חנינא (דיש יותר מקצב א' בהילוך), דאפשר במציאות לאדם בינוני ללכת יותר מט"ו מיל בחצי יום כאשר נמצא צפון או דרום לירושלים, שיש הרים, וא"צ לעלות כל כך. ובמשנה חדשו זכמדתה לכל רוח, דאעפ"כ ביותר מט"ו מיל נידון כדרך רחוקה, ומביא פסח שני, כי בעומד במערב, במודיעים, שצריך לעלות יותר, הולך רק ט"ו מיל בחצי יום. וכך נקבעה ההלכה לכל רוח.

ולפי"ז י"ל, דנקבעה ההלכה ששיעור זמן מיל ב' תומשי שעה, כי זהו שיעורו במהלך ממודיעים לירושלים, שהוא הקובע לכל רוח. וזהו שיעורו לא רק לפסח שני, אלא גם בכ"מ שיש שיעור מיל הלכתי (כגון לשיעור חימוץ), וכמש"כ הרמב"ם (פהמ"ש פ"ג) ע"פ הגמ' (מו.). ולשון הרמב"ם (הלי' ק"פ) 'כשיהלך ברגליו בנחת', ר"ל דבמישור, אם הולך בנחת, בקצב אטי, הולך ט"ו מיל בחצי יום. וכן הוא מהלך הבינוני למי שהולך בעליה להר, (כמו ממודיעים לירושלים), וכ"ה בפהמ"ש (פ"ט, וגם בפ"ג ר"ל כן). וזהו שיעור מיל הלכתי, והוא 24 דקות.

אבל הברייתא עוסקת בחשבון עוביו של רקיע, בהוכחה ממהלך אדם ביום. ואינו שיעור הלכתי אלא תיאור המציאות. [וכ"כ הגר"א (סי' רסא ס"ב), דשיעור צאת הכוכבים דר' מיל אינו שיעור הלכתי דצאת ג' כוכבים, אלא תאור זמן צאת כל הכוכבים]. ובוה הולכים אחר מהלך אדם בינוני במישור, שהוא מ' מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה. ולכן בחשבון הזמן בין עלות השחר לנץ החמה שיעורו שעה וחומש, שהוא ד' מילין של 18 דקות, וכפהמ"ש (בברכות). וגם עולא מודה לחשבון זה במציאות.

והנה כתבו הדגמ"ר והיד אפרים (למג"א סי' רסז סק"א) להמתין ששית היום לשיעור צה"כ (כלומר שיעור 24 דקות למיל, ושיעור ה' מיל), דהיינו שעתיים (ודלא כדעת המג"א עצמו שכתב 24 דקות למיל ושיעור ד' מיל, עיי"ש). ולפי מה

השחר עד נץ החמה מהלך ה' מילין, שהוא שעה ומחצה. וקשה, דעולא איתותב. והגר"א (שם) הגיה, דצ"ל ד' מילין, והתוס' ס"ל דשיעור מיל 22.5 דקות, וכנ"ל. וצ"ע, דשיעור ה' מיל נמצא בכ"מ [כדעת התוס' (ברכות ב:)], והמרדכי (שבת סי' רצג) ועוד], וקשה לומר דהכל ט"ס.

ד. פירוש חדש בסוגיא דפסחים

לכן נראה, דעולא אמר רק דשיעור מהלך חצי יום ט"ו מיל, וכמציאות דבין מודיעים לירושלים. ואם נצרף שיטת ר' יוחנן דמהלך אדם ביום י' פרסאות, צ"ל דבין עלות השחר לנץ החמה ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים ה' מיל. והוא א' מו' מן השלשים מיל שבין נץ החמה לשקיעת החמה, וזה איתותיב מהברייתא ד'עוביו של רקיע א' מי' ביום'.

וכל זה להבנת הגמ' דיש רק שיעור זמן אחד למיל. אבל כשר' חנינא תירץ, ויאיצו שאני, נתחדש דיש יותר מקצב אחד. ובפרק זמן שבין עלות השחר לנץ החמה, מהלך אדם בינוני הוא ד' מיל, וכהאצה אפשר ללכת ה' מיל.

נמצא דהמציאות של ר' חנינא נכונה, דיש ה' מיל (י' אלף אמה) בין סדום לצוער. ואם מהלך אדם בינוני בין עלות השחר לנץ החמה ד' מיל, כהברייתא, צ"ל דויאיצו שאני. וכן המציאות של עולא נכונה, דיש ט"ו מיל בין מודיעים לירושלים. ואם מהלך אדם בינוני בחצי יום הוא ט"ו או כ' מיל, ככ' הפירושים בהברייתא, צ"ל דהליכה איטית שאני.

ובפשוטו היינו טעמא, דהברייתא מיירי במישור, ובוה מהלך אדם בינוני בחצי יום ט"ז או כ' מיל, וביום שלם ל"ב או מ' מיל, וכנ"ל. אבל כדרך ממודיעים לירושלים עולים בהר, ולכן הולכים לאט יותר, כלומר רק ט"ו מיל בחצי יום. ובגמ' לא תירצו כן, דהנחת הגמ' בתחילה היא שיש רק שיעור זמן אחד למיל. אבל כשתירץ ר' חנינא ויאיצו שאני, אפשר לתרץ כן גם לעולא, דהליכה איטית שאני. ויסוד לזה, דמישור שאני, בח"א למהרש"א (צג:), ע"פ הירושלמי, דויאיצו

שנתבאר אין צורך להחמיר בזה, דאף דבתחלה ס"ל לגמ' כן לעולא, הא איתותב. ואם כהמרב"ם, דקיי"ל כעולא, ע"כ ה"ט דלא איתותב למסקנה, די ש קצבים שונים, וכתירוצו של ר' חנינא, וכנ"ל. ובברייתא מוכח דשיעור בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים א' מי' ליום, ולא א' מו' ליום.

ומעתה י"ל לפי התוס' (יא:) ושאר ראשונים שנקטו ה' מיל, דס"ל כדעת המהרש"א (הנ"ל), דבמישור הולכין ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה, וס"ל דזהו הקובע. ולכן כשתירצו ויאיצו שאני, כל החשבון שונה. כלי, דלר' יוחנן יש ד' מיל בין עלות השחר לנץ החמה ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, ול"כ מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה, וכפרש"י. וכל זה במהלך אדם בינוני, בקרקע בינוני שיש בו עליות וירידות. ולפ"ז שיעור מיל 22.5 דקות.

אבל לר' חנינא, מישור קובע, וכזה הולכים ה' מיל בין עלות השחר לנ"ה ובין שקיעת החמה לצא"כ, ומ' מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה, ושיעור מיל 18 דקות. וזה שעה ומחצה דהתוס', כלי ה' מיל בשיעור של 18 דקות למיל, וכר' חנינא. וגם לר' יוחנן השיעור שעה ומחצה, אבל לדבריו שיעורו ד' מיל כשכל מיל 22.5 דקות.

והנה בספר אורות חיים הוכיח דלשיטת הגאונים דשלשת רבעי מיל אחרי שקיעת החמה הוי בין השמשות (וכדעת הגר"א ודלא כדעת ר"ת, עי' לעיל אות א ובס' עם מרדכי על מס' ברכות סי' ב), המיל 18 דקות. ומ"מ עריין יש מקום להחמיר בקביעות עלות השחר, לענין איסור אכילה כמענית ולפני שחרית, דהוא שעה ומחצה לפני נץ החמה, וכתוס' (יא:) דעלות השחר ה' מילין לפני נץ החמה. וה"ט, דאע"פ שעולא איתותב, כשתירץ ר' חנינא ויאיצו שאני י"ל כמהרש"א, שזהו מהלך בינוני במישור. ולפ"ז יש ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה, וכנ"ל, דלמסקנה לא איתותב עולא, אבל כל מיל הוא רק 18 דקות.

והנה כתב הרמב"ם (הל' תרומות פ"ז ה"ב במהדורת פרנקל) ששיעור צאת הכוכבים הוא

כמו שליש שעה אחר השקיעה. ולפ"ז משמע דשיעור מיל הוא 24 דקות (ושלשת רבעי מיל הוא 18 דקות), וצאת הכוכבים הוא מיד לאחר גמר השלשת רבעי מיל, והוא קרוב 20 דקות שהוא שליש שעה. וזה דלא כמש"כ לעיל דלענין חשבון הזמנים מיל לדעת הרמב"ם הוא 18 דקות. ושוב צ"ע מדבריו (ברכות פ"א מ"א) שהזמן מעלות השחר עד נץ החמה הוא שעה וחומש.

וי"ל דסובר הרמב"ם כתירוץ הב' בתוס' (לה: ד"ה אלא, הנ"ל אות א), דזמן צאת הכוכבים מתאחר הרבה משיעור שלשת רבעי מיל. ולפ"ז אין זמנו מבואר בגמ', אלא דכתב הרמב"ם שיעור שליש שעה ע"פ החוש.

ועוד י"ל, דכשתירצו בגמ' ויאיצו שאני, נתיישרה הקושיא על עולא, וכנ"ל. ויש ל' מיל ביום, ונקבע שיעור מיל 24 דקות, וכנ"ל. וגם בחשבון עוביו של רקיע שיעורו כן. אבל יש רק שלשה מיל בין עלות השחר לנץ החמה, דהרי קיי"ל כשיעור א' מעשרה, כדאיתא בברייתא. ושלשה מיל הוא א' מעשרה שביום (דיש שלשים מיל ביום). נמצא דמעלות השחר עד נץ החמה שעה וחומש הוא, דהיינו שלשה מיל של 24 דקות. ולפ"ז צה"כ כמו שליש שעה אחר השקיעה, וכנ"ל.

ולפ"ז צריך לומר דלשון הברייתא היא רק 'עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום', כלומר ג' מיל מתוך ל' מיל. ולשון 'תדע כמה מהלך אדם בינוני ביום, י' פרסאות, מעלות השחר עד נץ החמה ד' מילין', אינה מהברייתא עצמה [כמו ש'מעלות השחר עד נץ החמה ה' מילין' אינו מימרא דר' יוחנן עצמה, ורבנן הוא דקא טעון, אלא טעות הוא. ובאמת יש רק ל' מיל ביום מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ויש רק ג' מיל מעלות השחר עד נץ החמה (שהוא אחד מעשרה מן השלשים), וכדאיתא בברייתא. וזהו כפירושו של הגר"א (הנ"ל), דאחד מעשרה אינו כולל הא', ודלא כפירוש רש"י, אלא דלפי הגר"א 'אחד מעשרה' ר"ל ד' מיל מתוך מ' מיל, ולפי הרמב"ם ר"ל ג' מיל מתוך ל' מיל, ודו"ק.

HALAKHIC PERSPECTIVE:

ZEMANNEI TEFILLAH

by Mordechai Willig

Establishing proper *zemannei tefillah* for the synagogue is an important rabbinic function. This brief survey and analysis of the various problems relating to *zemannei tefillah* is intended to assist the rabbi in dealing with this important matter.

Concerning the *halakhic* end of the day, there are two fundamental views. According to the Gra (The Vilna Gaon), the day terminates at sunset and at this point *bein ha-shemashot* begins and continues for $\frac{1}{4}$ of a *mil* to *mil* represents the time it takes an average person to walk 2000 cubits) when *Tzeit ha-kokhavim*, definite night, starts. On the other hand, Rabbeinu Tam maintains that night (*tzeit ha-kokhavim*) does not commence until 4 *mil* after sunset. Rabbeinu Tam asserts that $\frac{1}{4}$ *mil* prior to *tzeit ha-kokhavim* constitutes *bein ha-shemashot*, and until that time, it is *halakhically* day even though it is long after sunset.¹

There are two additional disputes which seem to revolve about this controversy. One concerns *shaot zemanniyot*, calculation of the hours of the day, and the other deals with the time of a *mil*. According to the Gra, we calculate *shaot zemanniyot* from sunrise to sunset. Rabbeinu Tam states that we calculate *shaot zemanniyot* from *alot ha-shachar*, a point 4 *mil* before sunrise to *Tzeit ha-kokhavim* which is 4 *mil* after sunset.²

The second argument concerns the time of a *mil*. In discussing the time frame of a *mil*, the *Gemara* concludes that there are 40 *mil* in a day.³

According to the Gra, the day constitutes the period from sunrise to sunset, which is 12 hours or 720 minutes at the equinox. Therefore, the *mil* is 18 minutes.³ Rabbeinu Tam measures the day differently, from *alot ha-shachar* to *tzeit ha-kokhavim*. Thus, there are 32 *mil* between sunrise to sunset and a *mil* therefore equals 22½ minutes.⁴

Only in one time and place—the equinox in Israel—are these quantities accurate. Upward adjustments must be made for other days and for higher latitudes. Several tables of these adjustments, based on the angle of the sun beneath the horizon, have been published.⁵

In most non-Hassidic communities, the accepted practice is to follow the Gra. This is evidenced by the fact that most synagogues end *Shabbat* prior to the 100 to 144 minutes after sunset (in New York City) required by Rabbeinu Tam.⁶ The fol-

Although the ideal time of *shacharit* is at sunrise *kevatikin*⁷ most synagogues are unable to be so precise. During the weekdays, people must pray early in order to go to work. The earliest time for *shacharit* is *alot ha-shachar*, which is 80 to 109 minutes before sunrise.⁸ However, it is preferable not to say *Shema*, and it questionable whether one may say *yotzer or*⁹ and the *berakhot* on *tallit* and *tefillin* before *misheyakir*, the time when one can recognize an acquaintance four cubits away.

Since there is no talmudic source for the time of *misheyakir*, a great controversy exists. Estimates vary from six minutes after *alot ha-shachar* to 35 minutes before sunrise.¹⁰ The consensus is that *misheyakir* in Israel is between 50 to 60 minutes before sunrise, which is equivalent to between 56 and 86 minutes in New York City.

In the winter when the problem is most acute due to the late sunrise (7:20 a.m.), *misheyakir* is between 62 and 72 minutes before sunrise. If one adopts the more lenient view, a minyan starting at *alot ha-shachar* (latest time 5:53 a.m. in N.Y.C.) should not complete *yishtabach* until *misheyakir*, about 15 minutes later.¹¹ The *berakhot* on *tallit* and *tefillin* should be postponed at least until this point.¹²

An additional dispute exists as to whether the time between *misheyakir* is proper for *shemoneh esrei* only *bediavad* or even *lekhatillah*.

On *Shabbat* an opposite problem exists. Some synagogues start too late and occasionally miss *sof zeman tefillat shacharit* which can be as early as 9:35 a.m. This is certainly improper and it is questionable

A more common problem that exists in many synagogues is the failure to reach *shema* before *sof zeman krias shema* which can be as early as 8:26 a.m. (N.Y.C.) While individuals can say *krias shema* at home prior to coming to synagogue, a number of congregants do not. Furthermore, the Gra and other *poskim* maintain that one cannot fulfill *semikhat geulah le-tefillah* subsequent to that time. Therefore, it is preferable to recite the entire *shacharit* privately without a *minyan* before *sof zeman krias shema*.¹⁵ By advancing *Shabbat* morning services to 8:30 a.m., the congregants will be able to say *shema be-zemana* 90% of the time throughout the year rather than a mere 10% with a 9:00 a.m. starting hour.

The time for *mincha* commences one half hour after noon, which varies from 12:05 p.m. E.S.T. to 1:39 D.S.T. (N.Y.C.)¹⁶ The period for *mincha* concludes at sunset,¹⁷ at which time the repetition for the *shemoneh esrei* by the *shatz* must be completed.¹⁸

While *ma'ariv* starts at sunset,¹⁹ it is preferable (for the reasons mentioned above with respect to *shacharit*) to wait until *Tzeit ha-kokhavim*, which is the *zeman krias shema*.²⁰ For this purpose (in contradistinction to *Shabbat* night when we wait longer²¹), estimates in Israel at the spring equinox vary from 15 to 22 minutes after sunset.²² This is approximately equivalent to 18 to 24 minutes in N.Y.C. in the spring, 22 to 30 minutes in the winter and 26 to 34 minutes in the summer.²³

In order to facilitate *tefillah be-tzibbur*, *ma'ariv* may be recited as early as *plag ha-mincha*—which is 1¼ hours before sunset. This is a common practice in the summer on Friday evenings. In such a case, it is imperative that *mincha* should be recited prior to *plag ha-mincha*.²⁴

Rabbi Mordechai Willig is a *Rosh Yeshiva* in MYP and Rabbi of the Young Israel of Riverdale.

(NOTES ON PAGE 4)

סימן לט זמני היום

א. סוף היום

התוס' (לה. ד"ה תרי) הביאו קושית ר"ת, דבגמ' (פסחים צד.) מכואר דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוי ד' מיל. ובגמ' (לד:) שיעור בה"ש ג' רבעי מיל, והכל אליבא דר' יהודה. ותירץ ר"ת, דמסוף שקיעה, שהוא ג' רבעי מיל לפני צה"כ, מתחיל בה"ש. ועד אז, הוי ודאי יום אף הרבה זמן אחר שקיעת החמה מתחת לאופק. והגאונים (הובאו במהר"ם אלשקר סי' צו, ונדפס בספר הזמנים בהלכה עמ' תרמה-תרנא ע"פ הגניזה דקהיר) ס"ל דאחרי שקיעת החמה מתחת לאופק הוי בה"ש, וג' רבעי מיל אח"כ הוי ודאי לילה. ולא הזכירו שיעור ד' מילין כלל, ואף דין צאת הכוכבים נזכר רק אגב, להוכיח כרב יוסף, כנגד רבה (שם), דיש זמן קצר (שתות מיל) לאחר שקיעת החמה שהוא ודאי יום, מהגמ' (לה.) כוכב אחד (שאינן נראה כיום) יום, שנים בה"ש, שלשה לילה, וראיתם מכוכב אחד יום. ומ"מ נראה דס"ל דג' כוכבים לילה, שהרי פסקו כר' יוסי לחומרא וכגמ' (לה:), דבה"ש כהרף עין, לאחר שנגמר בה"ש דר' יהודה, ועכצ"ל כחידושים המיוחסים להר"ן (לה:), דבין כוכב ב' לג' שיעורו כהרף עין, (ובספר הזמנים בהלכה עמ' תצג הביא עדות ששיעורו בין י' לכ' שניות), דאל"כ, א"א להתמיר כר' יוסי, דאין לנו שום סימן מתי ההרף עין שלו. א"ו שכשרואין ג' כוכבים נגמר בה"ש דר' יוסי.

ומעתה יש לעיין מתי נראים ג' כוכבים בינונים דגמ' (לה:). ובתוד"ה אלא כתבו שהוא תוך שיעור טבילה דסוף בה"ש דר' יהודה. וברא"ש (סוסי"י כג) כתב שהוא מהלך ג' אמה, ושיעורו כחצי דקה. ולהגר"א, דג' רבעי מיל הוי 13.5 דקות (דשיעור מיל הוי 18 דקות), שיעור צאת הכוכבים 14 דקות אחר השקיעה (וכן העיד בהזמנים בהלכה שם).

אבל בתירוץ השני כתבו התוס' וז"ל, א"נ ספק היה להם אם היה מתחיל מיד אחר דר' יהודה, או מתאחר הרבה, עכ"ל. ומדלא נתנו שום שיעור ש"מ דתלוי בראית בני אדם. ולפי הגרי"מ טוקצינסקי (ס' בין השמשות, ע"פ התיקונים בס' הזמנים בהלכה עמ' נא, תקטו, תקכח) שיעורו 25 דקות אחר שקיעת החמה. וכ"ז בא"י בניסן. ובצפון ובקיץ הזמן ארוך יותר, ובזמנו נדפסו לוחות ע"פ חשבון הזויות שהחמה תחת האופק. ובחורף, הזמן ארוך יותר מבניסן, וקצר מבקיץ, (ובס' הזמנים בהלכה עמ' קלט-קנה באר באורך). ולענין תשרי, נעשה חשך בזמן קצר כבניסן (עיי"ש), אבל לא נראים הכוכבים (מפאת מעמד המזלות ברקיע, שם עמ' תצב). ונראה דדינו תלוי בחקירת הקו"ש (פסחים סי' ב), האם צה"כ הוא סימן ללילה, דבמידת חשך שבה נראים ג' כוכבים הוי לילה. או דילמא דצה"כ היא הגדרת לילה. דלצד א', תשרי בניסן, ולצד ב' צה"כ בתשרי מאוחר יותר מבניסן ביחס לשקיעת החמה. ובקו"ש הכריע כצד א' מהפסוק ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, אף שעדיין לא נבראו הכוכבים (וע' הזמנים בהלכה עמ' תצו-תצח, עוד ראיות), וא"כ תשרי בניסן כשיעור בה"ש. והנה כתב הראב"ן (סי' ב, מובא במרדכי סי' רצג, ותחלתו בהגמ"ר שם סי' תנו) וז"ל, ואע"ג דאמרי אמוראי דשיעור בה"ש ג' חלקי נכלומר רבעין מיל ולא יותר, היינו לר' יהודה דאמר הכסיף העליון והשוה לתחתון לילה. אבל אנן קיי"ל בברכות (ב:) דעד צאת הכוכבים יממא היא, ואמרינן בפסחים (צד.) משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים מהלך ה' מילין, עכ"ל.

ובבגדי ישע (שם סקכ"ו) כתב דלפ"ז בה"ש הוא יותר ארוך מג' רבעי מיל. ואינו מדויק, דלר' יהודה שיעורו ג' חלקי מיל, ולר' יוסי שיעורו כהרף עין בשעת צאת הכוכבים, וכנ"ל. וזמנו,

שעות ביום וי"ב כלילה, וכתוס' הרא"ש (הנ"ל).
 אבל בתה"ד (סי' קכא) דן באיסור אכילת
 חמץ בערב פסח מסוף ד' שעות שבגמ' (שם).
 וכתב דלטעם הגמ' (שם) דשעה ד' מאכל כל
 אדם, מונים ד' שעות מתחלת היום. ולטעם דאדם
 טועה בב' שעות אסור רק ב' שעות קודם חצות,
 שביום ארוך, כערב פסח בשנת העיבור, מאוחר
 יותר. ומוכח דהשעות שוות, ונמדדים מתחלת
 היום שבאותו הזמן. ומ"מ חצות כשהשמש
 באמצע הרקיע, וצ"ב.

ונראה דס"ל להתה"ד, דנץ החמה, חצות
 ושקיעת החמה הם זמנים שבטבע. ומצינו שיעורי
 זמן ע"פ הלכה, וכשתלויים בתחלת היום, כסוף
 זמן ק"ש ותפלה, שיעורם ג' וד' שעות שוות
 מתחלתו. וכשתלויים בחצות היום, כסוף זמן
 הנאת חמץ, שהוא שעה לפני חצות מחשש טעות,
 שיעורו שעה שנה לפני חצות. ובסוף זמן אכילת
 חמץ, שיש ב' טעמים, הנפק"מ ביניהם היא אם
 שיעורו ד' שעות אחר תחלת היום, או ב' שעות
 לפני חצות, ובתה"ד הכריע לקולא.

והנה אחר חצות מצינו ג' זמנים ע"פ הלכה,
 מנחה גדולה, מנחה קטנה, ופלג המנחה (ברכות
 כו:). ונראה, דמנחה גדולה תלויה בחצות,
 ושיעורו חצי שעה שנה אחר חצות. מאידך מנחה
 קטנה שעתיים ומחצה לפני סוף היום, ופלג
 המנחה שעה ורבע לפני סוף היום. [ולשיטת
 היעב"ץ צ"ע, דבחורף, ששקיעת החמה מוקדמת,
 אין לנו פלג המנחה, דזמן שעה ורבע לפני
 שקיעת החמה דניסן הרי הוא אחרי זמן שקיעת
 החמה דבחורף. כן הקשה הזמנים כהלכה (עמ'
 קיא), ועיי"ש (עמ' קח) שהקשה כן גם על
 התה"ד, ולפי מש"כ בדעת התה"ד נחא]. ואף
 דבגמ' (שם) נקטו דמנחה גדולה ו' ומחצה ומנחה
 קטנה ט' ומחצה, צ"ל דזהו בימי ניסן. ובקיץ יש
 יותר מג' שעות שוות ביניהן, ובחורף פחות.

ג. שיעור מיל

תנן (פסחים צג:) איזו היא דרך רחוקה, מן
 המודיעים ולחוצן וכמדתה לכל רוח. ובגמ' (שם)

לראב"ן בניגוד לב' הדעות בתוס' (לה:), ה' מיל
 לאחר שקיעת החמה. נמצא דאחרי שקיעת החמה
 יש ה' מיל ספק יום ספק לילה, דלר' יהודה הספק
 מתחיל בשקיעת החמה ונמשך ג' רבע מיל ואח"כ
 הרי לילה, ולר' יוסי הרי ודאי יום עד כהרף עין
 לפני צאת הכוכבים שהוא מהלך ה' מיל אחר
 שקיעת החמה, וקיי"ל לחומרא כשניהם. ונמצא
 דע"כ נוהגים כחומרת הגאונים וכחומרת ר"ת.

ב. שעות זמניות ושוות

והנה הרמב"ם (פהמ"ש ברכות פ"א מ"ב)
 כתב דכל השעות בגמ' זמניות הן, וסוף זמן ק"ש
 ג' שעות ר"ל רביע היום. ועיי"ש (מ"א) דה"ה
 בשיעור שעה וחומש שעה דעלות השחר קודם
 לנץ החמה. וצ"ע לפי מש"כ לעיל (אות א), דשם
 החשבון לפי זויות, ויותר ארוך בחורף מבניסן.
 וה"ט, דאינו שיעור שעה, אלא שיעור אור, ושעה
 וחומש שיעור בניסן בא"י, ונמדד לפי הזויות
 דהשמש מתחת לאופק בכל מקום ובכל זמן.

ובמהדורת קאפח כתוב, דכל השעות שבגמ'
 זמניות הן, אבל שיעור שעה וחומש שעה בשעות
 שוות הן. ולפ"ז נחא המנהג דעלות השחר הוא
 72 דקות לפני נץ החמה בכל מקום ובכל זמן.
 ואף שבמציאות שיעור אור שונה (כנ"ל), צ"ל
 דנקבע הדין ע"פ א"י בניסן. ולפ"ז גם שיעור ג'
 רבעי מיל (וכן שיעור ד' מיל לפי ר"ת) אינו
 משתנה, ודלא כדעת הגר"א (סי' רסא ס"ב).

ובתוס' הרא"ש (שם ג:) כתב דשעות היום
 שוות, ולא זמניות, ולכן נקט ג' שעות, ולא רביע
 היום. אבל כתב עוד, דתמיד יש י"ב שעות ביום
 וי"ב שעות כלילה. וע"כ צ"ל דלפי חשבון שעות
 היום מודדים משעת נץ החמה ושקיעת החמה
 (או עלות השחר וצה"כ לפי תה"ד סי' א)
 דתקופת ניסן ותשרי. ובקיץ בתחלת הבוקר נידון
 כשעות לילה, ובחורף סוף הלילה נידון כשעות
 היום. וכ"נ בנקודות הכסף (יו"ד סי' קפד) ובחי'
 יעב"ץ (עירוובין נר). ולכאורה ע"כ צ"ל כן כדי
 שחצות תהיה כאשר השמש באמצע הרקיע,
 כדמוכח בגמ' (פסחים יב: ועוד), וכדי שיהיו י"ב

שהם 720 דקות. וא"כ שיעור מיל הוא 22.5 דקות, ושיעור בין עלות השחר לנץ החמה, ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, שהוא ד' מילין, הוא 90 דקות. ולפ"ז שיעור דרך רחוקה, שהוא מהלך חצי יום, הוא ט"ז מיל.

אבל הרמב"ם (פהמ"ש שם, והל' ק"פ פ"ה ה"ט) כתב שיעור ט"ז מיל, ופחות מזה אינו בדרך רחוקה מפני שהוא יכול להגיע לירושלים (בחצי יום, עיי"ש) כשיהלך ברגליו בנחת. ולפ"ז שיעור מיל הוא 24 דקות, כי יש רק ל' מיל ב720 דקות שבין נץ החמה לשקיעת החמה. ואמנם כ"כ הרמב"ם (פהמ"ש פסחים פ"ג מ"ב), דשיעור מיל ב' תומשי שעה. ולפ"ז לכאורה יש ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה, והוא שיעור 120 דקות.

והנה הרמב"ם פסק כעולא שסובר ששיעור חצי יום הוא ט"ז מיל, וא"כ יש ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה. וצ"ע, דהא עולא איתותב. ועוד קשה, דהרמב"ם (ברכות פ"א מ"א) כתב דמעלות השחר עד נץ החמה שעה וחומש שעה. ומוכח דשיעורו ד' מילין, וכל מיל רק 18 דקות, נמצא שעה וחומש, כל' 72 דקות. ואמנם כ"כ הגר"א (בשנו"א שם) להרמב"ם, וזהו שיעור אחד מעשרה ביום, ד' מיל ביחס למ' מיל שבין נץ החמה לשקיעת החמה, דאם יש מ' מיל ב720 דקות, כל מיל 18 דקות, וד' מילין 72 דקות. וכ"כ בירושלמי, דא' מ" ר"ל בלי חשבון הזמן שבין עלות השחר לנ"ה, וכשיעור א' מו' דעולא ורבא.

וכתב הגר"א דזהו תירוץ ר' יוחנן (ודלא כרש"י), דרבנן הוא דטעו, דקא חשבן דקדמא וחשוכא, כלומר ד' פרסאות כולל קדמא, בין עלות השחר לנץ החמה, וחשוכא, בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, ונמצא רק ל' מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה. אבל באמת, יש י' פרסאות בין נץ החמה לשקיעת החמה, וכל מיל 18 דקות. וגיחא פהמ"ש להרמב"ם (בברכות). ומ"מ עדיין קשה, דסותר א"ע כפהמ"ש בפסחים והל' ק"פ, שכתב שיעור מיל 24 דקות, וכעולא. ועוד דעולא איתותב, וכנ"ל, וצע"ג.

והנה התוס' (יא: ד"ה אחד) כתבו דמעלות

אמר עולא מן המודיעים לירושלים ט"ז מיל, וכר' יוחנן, דמהלך אדם ביום י' פרסאות (פרש"י מ' מילין). מעלות השחר ועד הנץ החמה ה' מילין. משקיעת החמה ועד צה"כ ה' מילין. פשו לה ל', ט"ז מבקר עד חצות, וט"ז מחצות עד לאורתא (פרש"י, לשקיעת החמה, דשוב אין זמן שחיטה, דדם קדשים נפסל כש"ה), דאמר עולא איזהו דרך רחוקה כל שא"י ליכנס בשעת שחיטה, ע"כ.

ועיי"ש בגמ', דר' חנינא למד שיעור ה' מיל, דבלוט נאמר שעוב סדום כשעלה השחר, והגיע לצוער בנץ החמה, ור' חנינא ראה שיש ה' מיל ביניהם. ובגמ' (צד). אמר רבא דעוביו של רגיע אחד מששה ביום, וכיחס בין הזמן שבין עלות השחר לנץ החמה, וכן בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, שהוא ה' מיל, לזמן שבין נץ החמה לשקיעת החמה, שהוא ל' מיל.

ובגמ' (שם) הקשו על כל ד' האמוראים (עולא, רבא, ר' יוחנן, ור' חנינא) מהברייתא, עוביו של רגיע אחד מעשרה ביום. תדע, כמה מהלך אדם בינוני ביום י' פרסאות, ומעלות השחר עד נץ החמה ד' מילין, משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ד' מילין. נמצא עוביו של רגיע אחד מעשרה ביום. ופרש"י דפשו ליה ל"ב מילין מגן החמה ועד שקיעת החמה, ותיובתא דרבא דדעולא דאמרי ל' מילין.

ועיי"ש בגמ', דר' יוחנן השיב, אנא ביממא הוא דאמרי, ורבנן (פרש"י עולא ורבא) הוא דקא טעו, דקא חשבן בקדמא וחשוכא (פרש"י, שרוב בני אדם מהלכין ה' מילין קודם נץ החמה ע"י שמשכימין קודם עלות השחר, וכן אחר שקיעת החמה ע"י שמשכימין ליכנס אחר צאת הכוכבים). ור' חנינא השיב, ויאיצו שאני, כל' שהמלאכים האיצו בלוט, והלך ה' מילין בין עלות השחר לנץ החמה, ואדם בינוני הולך רק ד'.

היוצא מכל זה, דעולא ורבא איתותבו, ויש ד' מיל בין עלות השחר לנץ החמה ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, ול"ב מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה. וביומי דניסן ותשרי, דהימים והלילות שוין (ערש"י צג:), יש י"ב שעות ביום,

המלאכים ע"י שמקדיר לפניהם הקרקע, שהיה העקוב למישור, עיי"ש.

ונראה לפי תירושו של ר' חנינא (דיש יותר מקצב א' בהילוך), דאפשר במציאות לאדם בינוני ללכת יותר מט"ו מיל בחצי יום כאשר נמצא צפון או דרום לירושלים, שיש הרים, וא"צ לעלות כל כך. ובמשנה חדשו זכמדתה לכל רוח, דאעפ"כ ביותר מט"ו מיל נידון כדרך רחוקה, ומביא פסח שני, כי בעומד במערב, במודיעים, שצריך לעלות יותר, הולך רק ט"ו מיל בחצי יום. וכך נקבעה ההלכה לכל רוח.

ולפי"ז י"ל, דנקבעה ההלכה ששיעור זמן מיל ב' תומשי שעה, כי זהו שיעורו במהלך ממודיעים לירושלים, שהוא הקובע לכל רוח. וזהו שיעורו לא רק לפסח שני, אלא גם בכ"מ שיש שיעור מיל הלכתי (כגון לשיעור חימוץ), וכמש"כ הרמב"ם (פהמ"ש פ"ג) ע"פ הגמ' (מו.). ולשון הרמב"ם (הלי' ק"פ) 'כשיהלך ברגליו בנחת', ר"ל דבמישור, אם הולך בנחת, בקצב אטי, הולך ט"ו מיל בחצי יום. וכן הוא מהלך הבינוני למי שהולך בעליה להר, (כמו ממודיעים לירושלים), וכ"ה בפהמ"ש (פ"ט, וגם בפ"ג ר"ל כן). וזהו שיעור מיל הלכתי, והוא 24 דקות.

אבל הברייתא עוסקת בחשבון עוביו של רקיע, בהוכחה ממהלך אדם ביום. ואינו שיעור הלכתי אלא תיאור המציאות. [וכ"כ הגר"א (סי' רסא ס"ב), דשיעור צאת הכוכבים דר' מיל אינו שיעור הלכתי דצאת ג' כוכבים, אלא תאור זמן צאת כל הכוכבים]. ובוה הולכים אחר מהלך אדם בינוני במישור, שהוא מ' מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה. ולכן בחשבון הזמן בין עלות השחר לנץ החמה שיעורו שעה וחומש, שהוא ד' מילין של 18 דקות, וכפהמ"ש (בברכות). וגם עולא מודה לחשבון זה במציאות.

והנה כתבו הדגמ"ר והיד אפרים (למג"א סי' רסז סק"א) להמתין ששית היום לשיעור צה"כ (כלומר שיעור 24 דקות למיל, ושיעור ה' מיל), דהיינו שעתיים (ודלא כדעת המג"א עצמו שכתב 24 דקות למיל ושיעור ד' מיל, עיי"ש). ולפי מה

השחר עד נץ החמה מהלך ה' מילין, שהוא שעה ומחצה. וקשה, דעולא איתותב. והגר"א (שם) הגיה, דצ"ל ד' מילין, והתוס' ס"ל דשיעור מיל 22.5 דקות, וכנ"ל. וצ"ע, דשיעור ה' מיל נמצא בכ"מ [כדעת התוס' (ברכות ב:)], והמרדכי (שבת סי' רצג) ועוד], וקשה לומר דהכל ט"ס.

ד. פירוש חדש בסוגיא דפסחים

לכן נראה, דעולא אמר רק דשיעור מהלך חצי יום ט"ו מיל, וכמציאות דבין מודיעים לירושלים. ואם נצרף שיטת ר' יוחנן דמהלך אדם ביום י' פרסאות, צ"ל דבין עלות השחר לנץ החמה ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים ה' מיל. והוא א' מו' מן השלשים מיל שבין נץ החמה לשקיעת החמה, וזה איתותיב מהברייתא ד'עוביו של רקיע א' מי' ביום'.

וכל זה להבנת הגמ' דיש רק שיעור זמן אחד למיל. אבל כשר' חנינא תירץ, ויאיצו שאני, נתחדש דיש יותר מקצב אחד. ובפרק זמן שבין עלות השחר לנץ החמה, מהלך אדם בינוני הוא ד' מיל, וכהאצה אפשר ללכת ה' מיל.

נמצא דהמציאות של ר' חנינא נכונה, דיש ה' מיל (י' אלף אמה) בין סדום לצוער. ואם מהלך אדם בינוני בין עלות השחר לנץ החמה ד' מיל, כהברייתא, צ"ל דויאיצו שאני. וכן המציאות של עולא נכונה, דיש ט"ו מיל בין מודיעים לירושלים. ואם מהלך אדם בינוני בחצי יום הוא ט"ו או כ' מיל, ככ' הפירושים בהברייתא, צ"ל דהליכה איטית שאני.

ובפשוטו היינו טעמא, דהברייתא מיירי במישור, ובוה מהלך אדם בינוני בחצי יום ט"ז או כ' מיל, וביום שלם ל"ב או מ' מיל, וכנ"ל. אבל בדרך ממודיעים לירושלים עולים בהר, ולכן הולכים לאט יותר, כלומר רק ט"ו מיל בחצי יום. ובגמ' לא תירצו כן, דהנחת הגמ' בתחילה היא שיש רק שיעור זמן אחד למיל. אבל כשתירץ ר' חנינא ויאיצו שאני, אפשר לתרץ כן גם לעולא, דהליכה איטית שאני. ויסוד לזה, דמישור שאני, בח"א למהרש"א (צג:), ע"פ הירושלמי, דויאיצו

שנתבאר אין צורך להחמיר בזה, דאף דבתחלה ס"ל לגמ' כן לעולא, הא איתותב. ואם כהמרב"ם, דקיי"ל כעולא, ע"כ ה"ט דלא איתותב למסקנה, די ש קצבים שונים, וכתירוצו של ר' חנינא, וכנ"ל. ובברייתא מוכח דשיעור בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים א' מי' ליום, ולא א' מו' ליום.

ומעתה י"ל לפי התוס' (יא:) ושאר ראשונים שנקטו ה' מיל, דס"ל כדעת המהרש"א (הנ"ל), דבמישור הולכין ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה, וס"ל דזהו הקובע. ולכן כשתירצו ויאיצו שאני, כל החשבון שונה. כלי, דלר' יוחנן יש ד' מיל בין עלות השחר לנץ החמה ובין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, ול"כ מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה, וכפרש"י. וכל זה במהלך אדם בינוני, בקרקע בינוני שיש בו עליות וירידות. ולפ"ז שיעור מיל 22.5 דקות.

אבל לר' חנינא, מישור קובע, וכזה הולכים ה' מיל בין עלות השחר לנ"ה ובין שקיעת החמה לצא"כ, ומ' מיל בין נץ החמה לשקיעת החמה, ושיעור מיל 18 דקות. וזה שעה ומחצה דהתוס', כלי ה' מיל בשיעור של 18 דקות למיל, וכר' חנינא. וגם לר' יוחנן השיעור שעה ומחצה, אבל לדבריו שיעורו ד' מיל כשכל מיל 22.5 דקות.

והנה בספר אורות חיים הוכיח דלשיטת הגאונים דשלשת רבעי מיל אחרי שקיעת החמה הוי בין השמשות (וכדעת הגר"א ודלא כדעת ר"ת, עי' לעיל אות א ובס' עם מרדכי על מס' ברכות סי' ב), המיל 18 דקות. ומ"מ עריין יש מקום להחמיר בקביעות עלות השחר, לענין איסור אכילה בתענית ולפני שחרית, דהוא שעה ומחצה לפני נץ החמה, וכתוס' (יא:) דעלות השחר ה' מילין לפני נץ החמה. וה"ט, דאע"פ שעולא איתותב, כשתירץ ר' חנינא ויאיצו שאני י"ל כמהרש"א, שזהו מהלך בינוני במישור. ולפ"ז יש ה' מיל בין עלות השחר לנץ החמה, וכנ"ל, דלמסקנה לא איתותב עולא, אבל כל מיל הוא רק 18 דקות.

והנה כתב הרמב"ם (הל' תרומות פ"ז ה"ב במהדורת פרנקל) ששיעור צאת הכוכבים הוא

כמו שליש שעה אחר השקיעה. ולפ"ז משמע דשיעור מיל הוא 24 דקות (ושלשת רבעי מיל הוא 18 דקות), וצאת הכוכבים הוא מיד לאחר גמר השלשת רבעי מיל, והוא קרוב ל20 דקות שהוא שליש שעה. וזה דלא כמש"כ לעיל דלענין חשבון הזמנים מיל לדעת הרמב"ם הוא 18 דקות. ושוב צ"ע מדבריו (ברכות פ"א מ"א) שהזמן מעלות השחר עד נץ החמה הוא שעה וחומש.

וי"ל דסובר הרמב"ם כתירוץ הב' בתוס' (לה: ד"ה אלא, הנ"ל אות א), דזמן צאת הכוכבים מתאחר הרבה משיעור שלשת רבעי מיל. ולפ"ז אין זמנו מבואר בגמ', אלא דכתב הרמב"ם שיעור שליש שעה ע"פ החוש.

ועוד י"ל, דכשתירצו בגמ' ויאיצו שאני, נתיישרה הקושיא על עולא, וכנ"ל. ויש ל' מיל ביום, ונקבע שיעור מיל 24 דקות, וכנ"ל. וגם בחשבון עוביו של רקיע שיעורו כן. אבל יש רק שלשה מיל בין עלות השחר לנץ החמה, דהרי קיי"ל כשיעור א' מעשרה, כדאיתא בברייתא. ושלשה מיל הוא א' מעשרה שביום (דיש שלשים מיל ביום). נמצא דמעלות השחר עד נץ החמה שעה וחומש הוא, דהיינו שלשה מיל של 24 דקות. ולפ"ז צה"כ כמו שליש שעה אחר השקיעה, וכנ"ל.

ולפ"ז צריך לומר דלשון הברייתא היא רק 'עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום', כלומר ג' מיל מתוך ל' מיל. ולשון 'תדע כמה מהלך אדם בינוני ביום, י' פרסאות, מעלות השחר עד נץ החמה ד' מילין', אינה מהברייתא עצמה [כמו ש'מעלות השחר עד נץ החמה ה' מילין' אינו מימרא דר' יוחנן עצמה, ורבנן הוא דקא טעון, אלא טעות הוא. ובאמת יש רק ל' מיל ביום מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ויש רק ג' מיל מעלות השחר עד נץ החמה (שהוא אחד מעשרה מן השלשים), וכדאיתא בברייתא. וזהו כפירושו של הגר"א (הנ"ל), דאחד מעשרה אינו כולל הא', ודלא כפירוש רש"י, אלא דלפי הגר"א 'אחד מעשרה' ר"ל ד' מיל מתוך מ' מיל, ולפי הרמב"ם ר"ל ג' מיל מתוך ל' מיל, ודו"ק.

HALAKHIC PERSPECTIVE:

ZEMANNEI TEFILLAH

by Mordechai Willig

Establishing proper *zemannei tefillah* for the synagogue is an important rabbinic function. This brief survey and analysis of the various problems relating to *zemannei tefillah* is intended to assist the rabbi in dealing with this important matter.

Concerning the *halakhic* end of the day, there are two fundamental views. According to the Gra (The Vilna Gaon), the day terminates at sunset and at this point *bein ha-shemashot* begins and continues for $\frac{1}{4}$ of a *mil* to *mil* represents the time it takes an average person to walk 2000 cubits) when *Tzeit ha-kokhavim*, definite night, starts. On the other hand, Rabbeinu Tam maintains that night (*tzeit ha-kokhavim*) does not commence until 4 *mil* after sunset. Rabbeinu Tam asserts that $\frac{1}{4}$ *mil* prior to *tzeit ha-kokhavim* constitutes *bein ha-shemashot*, and until that time, it is *halakhically* day even though it is long after sunset.¹

There are two additional disputes which seem to revolve about this controversy. One concerns *shaot zemanniyot*, calculation of the hours of the day, and the other deals with the time of a *mil*. According to the Gra, we calculate *shaot zemanniyot* from sunrise to sunset. Rabbeinu Tam states that we calculate *shaot zemanniyot* from *alot ha-shachar*, a point 4 *mil* before sunrise to *Tzeit ha-kokhavim* which is 4 *mil* after sunset.²

The second argument concerns the time of a *mil*. In discussing the time frame of a *mil*, the *Gemara* concludes that there are 40 *mil* in a day.³

According to the Gra, the day constitutes the period from sunrise to sunset, which is 12 hours or 720 minutes at the equinox. Therefore, the *mil* is 18 minutes.³ Rabbeinu Tam measures the day differently, from *alot ha-shachar* to *tzeit ha-kokhavim*. Thus, there are 32 *mil* between sunrise to sunset and a *mil* therefore equals 22½ minutes.⁴

Only in one time and place—the equinox in Israel—are these quantities accurate. Upward adjustments must be made for other days and for higher latitudes. Several tables of these adjustments, based on the angle of the sun beneath the horizon, have been published.⁵

In most non-Hassidic communities, the accepted practice is to follow the Gra. This is evidenced by the fact that most synagogues end *Shabbat* prior to the 100 to 144 minutes after sunset (in New York City) required by Rabbeinu Tam.⁶ The fol-

Although the ideal time of *shacharit* is at sunrise *kevatikin*⁷ most synagogues are unable to be so precise. During the weekdays, people must pray early in order to go to work. The earliest time for *shacharit* is *alot ha-shachar*, which is 80 to 109 minutes before sunrise.⁸ However, it is preferable not to say *Shema*, and it questionable whether one may say *yotzer or*⁹ and the *berakhot* on *tallit* and *tefillin* before *misheyakir*, the time when one can recognize an acquaintance four cubits away.

Since there is no talmudic source for the time of *misheyakir*, a great controversy exists. Estimates vary from six minutes after *alot ha-shachar* to 35 minutes before sunrise.¹⁰ The consensus is that *misheyakir* in Israel is between 50 to 60 minutes before sunrise, which is equivalent to between 56 and 86 minutes in New York City.

In the winter when the problem is most acute due to the late sunrise (7:20 a.m.), *misheyakir* is between 62 and 72 minutes before sunrise. If one adopts the more lenient view, a minyan starting at *alot ha-shachar* (latest time 5:53 a.m. in N.Y.C.) should not complete *yishtabach* until *misheyakir*, about 15 minutes later.¹¹ The *berakhot* on *tallit* and *tefillin* should be postponed at least until this point.¹²

An additional dispute exists as to whether the time between *misheyakir* is proper for *shemoneh esrei* only *bediavad* or even *lekhatillah*.

On *Shabbat* an opposite problem exists. Some synagogues start too late and occasionally miss *sof zeman tefillat shacharit* which can be as early as 9:35 a.m. This is certainly improper and it is questionable

A more common problem that exists in many synagogues is the failure to reach *shema* before *sof zeman krias shema* which can be as early as 8:26 a.m. (N.Y.C.) While individuals can say *krias shema* at home prior to coming to synagogue, a number of congregants do not. Furthermore, the Gra and other *poskim* maintain that one cannot fulfill *semikhat geulah le-tefillah* subsequent to that time. Therefore, it is preferable to recite the entire *shacharit* privately without a *minyan* before *sof zeman krias shema*.¹⁵ By advancing *Shabbat* morning services to 8:30 a.m., the congregants will be able to say *shema be-zemana* 90% of the time throughout the year rather than a mere 10% with a 9:00 a.m. starting hour.

The time for *mincha* commences one half hour after noon, which varies from 12:05 p.m. E.S.T. to 1:39 D.S.T. (N.Y.C.)¹⁶ The period for *mincha* concludes at sunset,¹⁷ at which time the repetition for the *shemoneh esrei* by the *shatz* must be completed.¹⁸

While *ma'ariv* starts at sunset,¹⁹ it is preferable (for the reasons mentioned above with respect to *shacharit*) to wait until *Tzeit ha-kokhavim*, which is the *zeman krias shema*.²⁰ For this purpose (in contradistinction to *Shabbat* night when we wait longer²¹), estimates in Israel at the spring equinox vary from 15 to 22 minutes after sunset.²² This is approximately equivalent to 18 to 24 minutes in N.Y.C. in the spring, 22 to 30 minutes in the winter and 26 to 34 minutes in the summer.²³

In order to facilitate *tefillah be-tzibbur*, *ma'ariv* may be recited as early as *plag ha-mincha*—which is 1¼ hours before sunset. This is a common practice in the summer on Friday evenings. In such a case, it is imperative that *mincha* should be recited prior to *plag ha-mincha*.²⁴

Rabbi Mordechai Willig is a *Rosh Yeshiva* in MYP and Rabbi of the Young Israel of Riverdale.

(NOTES ON PAGE 4)

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רסא: סעיף ב

ע"י א' יט (ח) שצריך להוסיף מחול על הקודש; וזמן תוספת זה הוא *כ (מתחלת השקיעה שאין השמש נראית על הארץ עד זמן בין השמשות; והזמן הזה *שהוא ג' מילין ורביע) כא (רצה לעשותו כולו תוספת, עושה. רצה לעשות ממנו מקצת, עושה; ובלבד שיוסיף) *כב (איזה זמן שיהיה ודאי יום מחול על הקודש *). ושיעור זמן בין השמשות הוא (כ) טג' רביעי מיל שהם מהלך אלף ות"ק אמות) *כד (קודם הלילה. הגה: ואם רוצה *להקדים ולקבל עליו השבת * מפלג המנחה ואילך) כה (הרשות בידו) טור ואגור בשם תוס' פ' תפלת השחר (וע"ל סי' רס"ז).

ביאור הלכה סימן רסא

קודם הלילה - לילה נקרא מה"ת לכל דבר משיראו הג' כוכבים בינונים ומפני שאין אנו בקיאים בין גדולים לבינונים ע"כ צריך לפרוש ממלאכה אפילו לדעת ר"ת ג' רביעי מיל קודם שיתראו שום כוכבים וכ"כ המנחת כהן ופשוט. ודע לפי מה שידוע שנשתנה השעור דד' מילין לפי האופק והזמן וכמ"ש לעיל ובמדינותינו רגילות להראות הכוכבים קודם השלמת השעור דד' מילין לא יוכל לעשות מלאכה בע"ש עד השלמת הזמן המבואר בשו"ע אפילו לדעת ר"ת כי כבר חשך היום באותו הזמן והוא לילה או עכ"פ ספק לילה אלא יפרוש עכ"פ חצי שעה [דכלול בו זמן בה"ש ותוספת שבת וכמו שכתב בספר ח"א (קודם הזמן שרגילות להתראות הכוכבים באותו מקום. וכ"ז לדעת ר"ת אבל כבר כתבנו לעיל לדעת הגאונים צריך לפרוש ממלאכה תיכף אחר שקיעה דמתחיל בה"ש:

להקדים וכו' - הנה לפי מה שכתב המחבר לקמן בסי' תנ"ט ס"ב מוכח דס"ל די"ב שעות היום נחשב מעמוד השחר עד צאת הכוכבים ופלג המנחה הוא שעה ורביע קודם צאת הכוכבים א"כ אין בין דברי הרמ"א להקודם רק חלק עשרים מן השעה דארבעה מילין הם שעה וחומש לפי דעת המחבר שם ומפלג המנחה עד הלילה הוא שעה ורביע וידוע דרביע יתר הוא על חמישית רק בחלק עשרים. אח"כ מצאתי בלבוש בסי' רס"ז שהעיר בכ"ז ועי"ש שדעתו באמת שפלג המנחה הוא שעה ורביע קודם השקיעה ועיין במ"ב:

שהוא ג' מילין ורביע - עיין בפמ"ג דהד' מילין הם שעות שוות ולא זמניות א"כ לפ"ז אפילו בתקופת תמוז ג"כ השעור הזה אמנם בספר מנחת כהן דעתו להלכה דאפי' לשיטת ר"ת הארבעה מילין הם זמניות ובימי הקיץ מאריך יותר ולא נאמרו דברי הגמרא רק בזמן ניסן ותשרי שהימים והלילות שוין משא"כ בשאר ימים משתנה הענין לפי הזמן [אך למעשה מסיק שם שאין לסמוך על סברא זו רק להחמיר וכגון במוצ"ש ולא להקל [וכן משמע ממה שכתב המ"א בשם מהרי"ל דלענין קבלת שבת פשיטא דאזלין בכל יום אחר שעותיו] ר"ל שמתחלק הזמן דמעמוד השחר עד צה"כ שבתוכו נכלל הזמן דד' מילין ג"כ אחר שעותיו [וכן הוא גם דעת הגר"א בבאורו דכל שעורי הגמרא בין דד' מילין שהוא עד צאת כל הכוכבים לשיטתו ובין דג' רביעי מיל שהוא זמן בה"ש הכל הוא בזמן ניסן ותשרי משא"כ בזמן אחר משתנה לפי הזמן ובימי הקיץ הבה"ש מאריך הרבה יותר וכן כתב הגר"א עוד דשיעורי הגמרא לא נאמר רק באופק בבל אבל במדינותינו שנוטין לצד צפון הבה"ש מאריך תמיד יותר וכ"כ ספר מנחת כהן ומי הוא בזמנינו שיוכל לכוין הזמן בצמצום ע"כ במוצ"ש יש ליזהר מאד אפילו לדעת הגאונים והגר"א שלא לעשות מלאכה עד שיראו הג' כוכבים בינונים שזהו הסימן המובהק ללילה הנאמר בגמ' בכמה מקומות] בברכות ב' ע"א ופסחים ב' ע"א ומגילה כ' ע"ב [וקודם לכן לא הוי לילה ודאי וסימן זה שייך בכל מקום ובכל זמן אך מפני שאין אנו בקיאים בבינונים צריך קטנים וכדלקמיה ועיין בסימן רצ"ג מה שכתבנו אודות הכסיף העליון ושוה לתחתון מה ששייך ג"כ לענין מוצ"ש. ולדעת ר"ת צריך להמתין במוצ"ש מלעשות מלאכה עד זמן ד' מילין שהוא עכ"פ שיעור שעה וחומש מעת התחלת השקיעה שלדעתו אז זמן יציאת ג' כוכבים בינונים ונכון לכתחלה לצאת דעת ר"ת וכל הני רבוותא המחזיקים בשיטתו שלא לעשות מלאכה במוצ"ש עד שיושלם השעור דד' מילין ועיין מה שכתבנו לקמן בסימן רצ"ג בבה"ל ד"ה עד בסוף הדבור מש"כ שם. ולענין שעות זמניות בימים הארוכים נראה דאם רואה שהכסיף העליון ושוה לתחתון דהיינו שנשקע האודם מן כל כפת הרקיע בצד המערבי ויש ג"כ ג' כוכבים א"צ להחמיר להמתין על שעות זמניות בימים הארוכים אפילו לדעת ר"ת [דהא אלו שני הסימנים ג"כ נאמר בגמרא] שבת ל"ה [על זמן הלילה ואיתא ג"כ שם בגמ' דאביי הוי מסתכל על סימנא דהכסיף ע"ש בגמרא ומשמע דבסימן זה לבד היה מסתפק ונהי דאין אנו בקיאים כ"כ כמותם עכ"פ בהצטרף ג"כ סימן הכוכבים בודאי שוב אין לנו להחמיר יותר ומוטב לנו לומר שאין אנו בקיאים בחשבון האופקים שמשנתנה החמה בתהלוכותיה לפי המקום והזמן וע"כ אין אנו יודעין היטב חשבון הד' מילין שהוא רק סימן אחד ויש לנו במה לתלות משנאמר שאנו טועין באלו השני סימנים:]

הלכות שבת סימן רצב רצג

סמ באר העלה

א מכל דרכי יוס
שבת ק"ח ב ר'
יונה כהנא ברכות
מכל דבנת ליט
ג כרין סג כבנת
פ"ט סידורש"א

לא היו אופרים (ו) בו במנחה נפילה אפים אין אופרים צדקתך. סנה (ח) ונהנו שלא לקטוע (ד) מדרש
(ב) בין מנחה למעריב (קור) אבל אומרים פוקי אבות בקין ושיר המעלות בחורף וכו' לפי מנהגו :

רצג דיני ערבית במוצאי שבת. וכו' ג' סעיפים:

א (א) מאחרון תפלת ערבית כרו להוסיף מחול על הקודש : ב צריך לומר
(ב) מלעשות מלאכה * (ג) עד * שיראו (ח) * (ד) ג' כוכבים קטנים יולא יהיו מפורים

באר היטב

כ"ט מת ולא נקבר עד שבת כמנחה ואנו אומרים לדוק הדיו עליו
גזון נקבר. וי"ח דאומרים לדקת להדיק הדיו על הרעפים
הצורך לנהוג כמ"ט : (ד) מדרש. ובמדרכי כתב שלא ללמוד
כוננו שלא ללמוד כמנחה אבל גייה לומדים ככתיהם כמ"ט
עד סמוך לחשיכה שלא יוכלו לקיים סעודה

משנה ברורה

לדקת להדיק הדיו על הרעפים שחורין לנהוג כמ"ט : (ז) בו
כמנחה וכו'. סי' בין שיום השבת הוא ר"ח (ה) בין שיום ח'
הצדק הוא ר"ח וכו' ללו היה חול לא היו אומרים כמנחה נפילה
אפים בכנר חל במקצת יום בלאחריו ולכן גם עתה ח"א לדקתך
(ח) ונהגו. וחינו אכיר (ו) אלא מנהג לזכרון בעלמא והעטם
כ"ל כמ"ט (ז) ודוקא שלא ללמוד כמנחה אבל שנים שנים לומדים
ככתיהם כמ"ט כיו"ד סימן שד"מ סי"ח לענין נשיא שמת :
(ב) בין המנחה למעריב. היינו (ח) כשהוא כמון לחשיכה ולכן
כנראה לדרוש קודם מנחה ואם נמשכה הדרשה עד סמוך לחשיכה
היי לא יחמרו פרקים או שיר המעלות כדי שיוכלו לקיים סעודה
ג' כהנה [מ"ח] וכא"ר איתא בשם מלכושי יו"ט שראה לרבו
הב"ל תפלה כמה פעמים שדרש בין מנחה למעריב. וע"כ נראה
דכתיבט אין למנוט זה כידוע שחלו כמ"ט כחיה במקומות
שצדקין או כמה אנשים ככה"מ כשיחה בשלה וכדלוי טוב יותר
למנוט או דכרי מוסר כדי שלא יבואו לזה :

(א) באהרין וכו'. היינו אף דמן הדיו סני כמה שיתעכב מלשכות
מלאכה עד הזמן המבואר כמ"ט (ח) מ"מ לכחלה ראו וכיון
הן פנה כל ישראל לאחר את ההפלה כדי שיתוסף יותר מחול על
הקודש. והנהג לומר קודם מעריב התומר אלהים יחנו [התלים
ב"ן] ועוד תומרים כנוכר בסידורים. ואם יהול ת"ב במולאי
שבת אין מותרין דלו אין זמן חגיגה. וכן כשיחול יו"ט כמ"ט
ג"כ אין המנהג לומר. כתב הפת"ג דאפשר משום דלפי אומרים
הנהג בשבת יו"ט מהא"כ בכל שבת יוכל לחמרו משאכנה קודם
מעריב. ועיין לעיל בסיומן מ"ט כשם חות יאיר דתהלים מותר
בגדל ט לומר כשל פה ומה טוב ויסה המנהג הזה א' כדי ללוות
שבת הנקראת כלה מלכתא כשירות ותשבחות וכדליתא במדרש ועוד
כי ע"ה נחמך המעריב ותוסף מחול על הקודש וגם כדי שלא
יביאו לדבר כדכריה בעלים אח"כ מלאתי כנסת הגדולה כיומן
הי"ט כ"י : (ג) עד שיראו. וקודם לכן אסור משום ספק יום ויודיעה
כדי ע"י כוכבים בינונים אלא (ב) שאין אנו בקיאים בזה ומהא הן
נדולים הוראין כיום לכן אנו מלר"בין קטנים : (ד) ג' כוכבים
הקטנים. עיין לקוטי פר"ח על יו"ד שכתב דאם הרקיע מזהיר
כדין אורה של יום תו לא נחשב אותו הזמן רק כה"ט והכירו הגאון רע"א
כתיבוי שם כתב דאם נפתלק האדמיות מן כל כפת הרקיע בלחותו
דכפר חארת ישראל כמ"כ דשבת מזריך ג' קטנים לכד ג' בינונים ולא ידעתי מקורו ואולי דקעמו שמה אט עושין כדבר
וגדולים

שער הצינן

(א) ע"ה : (ו) א"ר כשם כמנחה : (ז) ע"ה : (ח) כן מוכח מהנר"ח שכתב דלן נהנו לומר פרקי אבות בקין אף דכוח ג"כ ככלל מדרש לפי שנקב
בגמ"ל כבוד יום גדול וכוח עדין זמן כמ"ט. ונראה דכוח טעם רק על פנינו אבל כמ"ה נבטנו משום מלשט טעם אחר לוס ואפשר משום
דלפי סיון אטו כדרר שאר לעוד רפ בחיבתם בעלמא : (ב) כ"ה ופ"ג : (ג) כ"ה וע"ה :

שערי תשובה

(א) ג' טכנים קטנים. ועיין לעיל סימן רל"ה מ"ט שם ועיין כדגול מרכס
דאף כמנחה ג' כוכבים שאינם רשעים וזמתינ משם אחרין קן מותר
למכור מלאכה דעיקר טעם לרשעים משום חובבת מחול על הקודש
כיו"ד סי' ש"מ"ד כפי"ח לכן המנהג לדרוש קודם המנחה ואם נמשכה
ג' אלו לא יחמרו פרקים או שיר המעלות מ"ח :

באר הלכה

* עד וכו' קשה לי דלמי מה דפסק המחנך לעיל כפי"ח כפי"ח כפי"ח ר"ח
דשקיעת חמה עד ג' טכנים י"ט כשאר כיו"ד מילין אי"כ א"כ א"כ
אט רואין טכנים ואט יודעין כעדין לא נבלה כוונן דד' מילין פ"כ דלוחין
כטכנים הם גדולים אי"כ אח"כ לא התנה סנה כמחנך שיהא נבלה הכשיר
דד' מילין מפי הכקיסט וא"ל דפ"ל דמנין באט רואין ג' טכנים הליק
דמכתא נבלה כשאר אלא אם אט יודעין אלא נבלה אכ"כ דלר"י לחמתן
עד שיהלם. שוב מלאין כפסד מנחה כהן דלשילו לר"ח מנין באט רואין
סימן כטכנים טוב אין לנקידי על שלא נבלה כשאר דד' מילין פ"כ טעמו
וג"ל דלשילו להנחת כהן פכ"ס נכון שידעם או אם הכפיף העליון וביה
פליכט שהוא לילס כס נדאית דוקא אחר שכתפיף העליון ובוט לחמתן
וכמ"כ לקמן כשם כנר"ח כלקוידו ע"ט : * שיראו. משמע כגמרא [שבת
ל"ב ע"ב כמ"ט ע"ה] דכל זמן שלא נפתק האדמיות מן כל כפת פרקים
נחות לז שקטת כמנחה (זוט מקרי כגמרא הכפיף העליון ובוט לחמתן
ועיין לקמיה כמ"כ כ"כ) אין להמך על כטכנים וכ"כ כבאר כנר"ח
דלפתחין כטכנים לכד לר"ך נקיאות רב דשמה כן טכנים כנר"ח כ"ס
ולכן כיון כמחורא"ם מפתלים א"ס נפתק האדמיות לגמרי ואו מוטי
כטכנים אהנם אשכר דוכו דוקא כטכנים ביטנים דיש לעשות כסם
נגדולים אבל לא כקטנים אבל כיו"ד סימן רס"ג פ"ט כלקוידו שם מוכח
דלשילו על טכנים קטנים אין לכמוך מקודם שכתפיף העליון ובוט לחמתן
(ולפי מה שכתב שם מתחלם כבאריו כק"ט ע"ט אין ככרע לוב ו"ט)
וכה קרא ככסיף נ"ל דכוח ככפר נפתק האדמיות מן אותו מ"ס וטעם
לזון מלשון הכפיף פרו דאף דרש"י שירש שם [שבת ל"ד ע"ג] דכוח
ככפר נ"ל דלא דוקא ככפר דמש דוס משכר זמן רב מלך אלא כל
שנסתלק האדמיות כוח ככלל ככפר זמן מוכח ככפר"ה דכוח שנסתלק
האדמיות מקרי ככסיף וכעין זס משמע ג"כ כמחירי דקורא שם ככסיף
כמה שכלכס ככקתו של האור אח"כ מלאין כע"ה כערון שפירש ככדליא
דככסיף הוא מלאין לזון ע"ט [אמנם כסוף מניח שם ע"ו לזון כירובלתי
ו"ל וכגמרא ברטת ירובלתי איתא ככסיפו וכו' כ"ה"ס ככפרו וע"ה העליון
שבו לחמתן וכו' לילס ואפשר דכוח לביישתא לדכריו דככסיף לאו כפי"ט
ככפר וכירובלתי פליג עס ככנלי וכוכר דאף ככסיפו שיהם כוי ככ"ט
וילס לא כוי עד שישחירו כיהס] וכן כבאר הגר"א משמע דמחש שכתב
אורה מלכאדים מקרי ככסיף. ומי שאיט נקי כענין ככסיף או שיהם יום
מכונן יעבר א"ס י"כ כד' מילין מעת תחלת ככקיעה : * ג' כוכבים
קטנים. כיון לעיל כפי"ח כפי"ח נכס"ל כפי"ח ככסיף ככסיף ככרר
דאף לשיטת כנר"ח י"ט ליוכר כוס משום דגמדותימט שטעין לכד לזון

הלכות קריאת שמע סימן נח

צא באר הגולה

(ט) שיפור שעה (כ) אחת קודם שיעלה כל גוף השמש על הארץ (מיומי ס"ח) : פ דאם לא קרא אותה קודם
הגין החמה יש לו (י) להקדים לקרותה (ג) (יא) במתרה כל מה שזכר (יב) אנוס
בנו שהיה (יג) משבוס לצאת לדרך במקום גדודי חיה ולסטים שלא יוכל לעמוד ולא לבטן אפילו
פרשה ראשונה ואפילו : עד [על] לבכך יאו שבנו השיירא (קלחגלחל נלג"ו) הולכים מדרה ולא ימתינו
לו (יד) בלל (טו) יכול (טז) לקרותה עם ברכותיה משעלה עמוד השרר דביון שעלה עמוד השתר
שפיר קריין ביה ובקוטר יונם שפיר מקרי (יז) יוצר (יח) אור, אבל אם אינו במקום גדודי חיה ולסטים וגם
אין בני השיירא נחפזים כ"כ אפילו יוצא לדרך אתר שעלה עמוד השתר אינו קורא עד שיגיע ומנה :
ך יאם קראה * משעלה (יח) עמוד השתר אעפ"י שלא היה אנוס (יט) יצא (ו) בדיעבד : ולא קרא

שערי תשובה

הוא רביע היום ואין חילוק בין ימות קצין הכיום לחוק או ימות חתוף הכיום
כל זמן שחנין היום לי"ג שעה ובלילה לי"ב ומתק רביע היום כ"ג שעות
ק"ש זמן ק"ש . וגורו במתהדים בקין מלקוח ק"ש לש קראו קודם ללוח ג'
שעור דהיינו קודם ששכר רביע היום יולאין ידי מוכת ק"ש ע"ש . ועיין כשרה
ר"ב סי' ג' שאין לאתר הקריאה נכסכ"כ כשיל קודים במתהדים לכל ויערכו
להחלל נימד כיון שבי"ו יעבור זמן ק"ש ואין אומרים (לחד חתא סי' פ"ט :

בדמיא יוכל לקרותה משעלה ע"ה הר"ס מ"ח : (ה) אור . ומ"ה העלה
דח"ל יוצר אור כ"כ בהכמה עד שיכיר עכ"ס בין הכלל ללבן ע"ש : (ו) בדיעבד . ודוקא בלקרתי בעלמא אבל אם רגיל לעשות כן לא יצא

ביאור הלכה

עולה כל גוף השמש . ועוד דלדבריו היום מוכרחין לומר דק כחמה קראת אח"י
קודם שמתחיל לזרוח על השולח כי זהו רואין כחם כחמה שעה חצי שעות
כמה דהוא י"ב מיטע עדיין אין נכד ויהיה השמש כלל ובעין זה רואין ג"כ כחל
אחרים כבימין זה שמתיא כבש הכוכב נ"ד ומשמש ג"כ מלבוש דק כחמה נקרא
משעלה מתחילת השמש לזאת התקופה אף בלוח נראה ולא מודע לט עדיין ולא
משמע קן מרגי רביע יונה שכנגד נפישו דק החמה היא הכמה שמתחילת החמה
לזרוח בראש הכיום וכן מוכספות נכרות פ' ע"ב ד"ה ק"ש כושיקין שקבוק
דמתיא דנכרש כשכמה שהחמה זורחת היו יעלוט יולאין כחמה והיו יודעין הכל
כחייב זמן ק"ש מוכת דומן ק"ש הוא חצי הקן וכמו שכתב הר"ס עיי"ש משמע
ג"כ דק החמה הוא משעלה שהחמה מהחיל להחטק על השולח לא משעלה שמתחילת
ללח התקופה דא"כ י"ב שור זמן הספן בין שיהיה הפוספות לביעת ר"ח ולא
ללח המרה ע"ש הן או להסתחיל לקרותה ע"ש הקן אבל בעלמא ק"ש לא תתקן . ועוד
מוזכרין גופא מוכת שלא רצו לקרות משע ונכרותיה משכיר לא חנינו דהוא
החמה זמן ק"ש כדי שלא יזיש הספן כרכה אתר הקריאה ולא יסיו ויגלוין לכוון
גאולה העלה כמו שכתב התרי' ופוסק כנ"י ולשיעור וז' הכסים הפוספות והל"ה
ויברע כמו שכתב הגר"א ופי עבור שעה דהוא ערך שעה ממעין הוא זמן הכמה
לק"ש ונכרות . וגם הש"ס כענינו קבב לכחוף דנכר זה אינו כדור כידו . הנה
מכל מה שזכרנו נראה לעין דק החמה נקרא משע שכבר החל ויחיה על
השולח ומנו ששערהו ככאם נכס הר"י וסמךין ומתיא החי"ס . [ובלחמא י"ל
כדור דכוונת המ"ה שכתב וז"ל ולענין דבין וכו' ג"כ כמו שכתבו וז"ל לומר
דשע"י ולשיעור דק החמה מוכת דגמיר ק"ש ונכרותיה הוא ע"ש הקורה רלשעה
מהחמה שמתחילת להאיר על השולח ומה נ"י אם הר"ב נשכר משע החל ויחיה על
עלול כל גוף השמש שעה או עיבור שעה] וגם הגר"א כבש כספרו שעה חליבו
וכנאורו כבימין זה ש"ס הוא מה שכתב שיפור שעה אחת וז"ל בלש עבור שעה
ועיין בהקדמת ביאורו ונכ"י דמשק חלישור ע"ש ומקור לדבריו עיי"ש שמוכת ג"כ

באר הדיבור
וכחיהם לו לזיה והפליג יתהם ויקרא כהם ק"ש או פרשה אחרת או
מזמור הללים לבוש . וכזה ע"ס ודוקא אם יעבור זמן ק"ש או לא
יתקן על כליח וכפליג שאלו משכב זו לח זו חלל בל"ה ימתין לכל
הקורא ק"ש בלא הפליג כאלו משיד עדות שקר בעלמו : (ג) אחר .
יום גורכין כמו שיפור שעה אחת וכן עיקר פר"ה ומתק כהן עמ"ל :
(ג) במתרה . מכלן הוכחה מגולה לכי הככנו שמתהדים מתוך ק"ש :
(ד) חזום . וה"ה ככיס קבוצה מה נשיר או מילה או יום ערבה דחפ"י
דח"ל יוצר אור כ"כ בהכמה עד שיכיר עכ"ס בין הכלל ללבן ע"ש :

משנה ברורה

ולא יזקק כל אורו היום : (א) שיפור שעה . ויש גורסין שיפור שעה
ועיין בביאור הגר"א שכתב ש"ל בלש שיפור שעה ועי' בנאור הלכה :
(ב) להקדים . דורשין מקדימין למזוז ומ"ה הין לריך להחלל עבור זה
ביומיו או לקרות בלא הפליג ועיין בסוף סימן כ"ו במתנה ברורה :
(ג) במתרה . מכלן הוכחה מגולה לכי הככנו שמתהדים מתוך ק"ש
והח"ל חלחל לא נכרה השולח אלא כשכיל קבלת הלכות כמיס די ועי'
לקמן כבימין פ"ט בגי"ס סק"ש דביון למנוע מלכתוב העיין וקלפט כבוקר
קודם ההפילה בלתיפת הכרים עיי"ש : (יב) חזום . וה"ה (י) כביס
קבוצה מה נשיר או מילה או יום ערבה דחפ"י ברחמיס ולריך להקדים
לח ענינו יוכל לקרותה משעלה ע"ה : (יג) מכיס . סי' שאין לו פתחו
להמתין ולהתעכב עד הזמן המירלה כיון שריך ללח לדרך וה"ה שחר
עינים כיוצא בזה שאין לו פתחו כדלויחא כשור : (יד) כלל . אם יראה
לקרות בלמנוע הדרך ומיירי דומן הליכחו ע"ש השו"ת או ככל כיוצא
בזה ימתך עד סוף זמן ק"ש : (טו) יכול וכו' . וגם (ה"ה) י"ס לו להחלל
בכיוו אתר ק"ש ונכרותיה : (טז) לקרותה . ויחיה הפליג (יב) ולא יבכר
עלויס קודם שיגיע הזמן דמשיירלה חק חנינו כדוק ד"ה ויכירנו וכל'
בבימין ל' : (יז) יוצר אור . והמ"ה ונכ"ה פסקו דליון לומר יוצר אור כ"כ
בהכמה עד שיכיר בין הכלל ללבן והוא הזמן דעד שיראה חנינו כדוק
ד"ה הל' . גם בביאור הגר"א מלמד כהמ"ה וכל"ה לריך לכתחילה
להמתין אם יוכל מהחמה מלוח הפליג וכל' : (יח) עמוד השתר . י"א
דעמוד השתר הוא משע קודם שהאיר פני המזרה וי"ה דעמוד השתר
נקרא משחור פני המזרח ועיין בנכ"ל וזה הזמן כוח קודם הזמן דמשיירלה
לח חנינו הכל כ"ס : (יט) ילא . דמקלח סגיס קמיס כגורו הזמן

לדבריו דק החמה היא הקורה החלשונה מהחמה שמתחיל להזרוח על השולח וכמו
הגן גוריס ככ"ג כוף כ"ד . וכבר הלארס ישראל ראינו שכנגד דק החמה הוא י'
פ"ס הוא וז"ל ו' מיטע דהוא עבור שעה אח"כ מלחתי כן כדוריס כירובלמי ס"ק
וכענין הל' וגם כרכ"ה ס"ק דנכרות מוכת להדויל כן ומזוז הינופלמי כוס כרכ"ה
* וכו' שהוא חטום . עיין נכ"כ נכ"ס מ"ה וע"ש כרכותיה קלמך דומיח דאיך . וז"ל
שמתקן ככ"י ע"ה ככס השמ"ג דהלח השמ"ג קאי על הכמים ללח לריך המזרה
פליהס וכלעיל כבימין ל' ס"ג מח"כ הכא ויומר עוב שייעה כמו שכתבתי מקודם ככ"ה
הדקה ומתקן כזה ועיין לקמן כבימין פ"ט ס"ה ככ"ה וכלנוס ומר ג"כ פסקו אחד
* משעלה ע"ה . כדברי המ"ה לקמן כבימין פ"ט ס"ה ונכ"ה שם מנואר דומן ע"ה
כמנ"ה וכוכב דע"ה נקרא משחור פני מזרח ולא קודם . ועכשיו מלחי דלוח
דמר שיעלה ע"ה רצק קן דע"ה הוא האיר פני המזרח וכן כרג ע"ה כ"כ
(י) מ"ה ועיין כנכ"ל : (יא) ח"י : (יב) סמ"ג :

שער הציון

(י) מ"ה ועיין כנכ"ל : (יא) ח"י : (יב) סמ"ג :

הלכות תפלה סימן פט

קב באר הגולה

ומזו לפחמור (זו) (תרומת קדש סו' י"ח) (כא) * ולא לאבול ולא לשתות אבל (כב) כמים (יא) [ג] מותר * שם י' כבוד נשא לשתות קודם הפלה בין בחול ובין (יג) (כג) בשבת וי"ט * ובן אבולים ומשקין לרפואה (יד) (כד) מותר : * חזי פטורי וזאת * להצבא (כה) והרעב הרי הם בכלל התולים אם יש בו יכולת לבוין דעהו ותפלל ואם לאו אם רצה אל יתפלל עד שיאכל (יד) (כו) וישתה : ה' יואם (כו) התחיל לאבול קודם עלות השחר * לנידעם כ"י

באר היטב

שערי תשובה

ואם אין השיירם מתחננו מותר ליקר לדרך מ"א פ"ט ופ"י ס"ז : (י"ט) מותר. דלג שייך כבו גלוס . ועם נוקד"ר אביר . ובמקום דלריך רבואה מותר לשהות מים וזקע"ד קודם שיחטלו כדכ"ז ח"ט סו' רל"ט . ולמים זקן ומלג פלינו יכול לממוד על נפשו עד שם יראה לנטור מכה"כ בפרט כשנחמו וי"ט שלטעמים מחעככים עד הטח יותר פוז להסיר לו להחלל נתינו נוחה ויקדש ויאלל חידו בלפרט וזח"כ יקר לכה"כ ויטיו לבו פס לנטור כחשלה שחריח ויהלל ח"כ עמכם מוספין על יוס ולא שישקס קסאוי"ט או הניקולאש"י בלג קבלה פול מלכות שמים ההלה כי וודאי פ"ו נחמר וזוהי הפלחה אחר נוך לקס הקמת . וכ"כ הכר"ח דקאוי"י יכול לשטות ונפרס במלרים שלין קדעם מחישב בלג קאוי"י אכל קאוי"י עם נוקד"ר או כל מיני הרגישות כדי שלא לשהות הקאוי"י אליבא ריקנא לטור ע"ס . ומכר"ח ז"ל רכב דלפילו קם כהגות בלגס אטור למיטעם חידו עד אחר ההלכה כמ"ס כוזר . ושעטני שלמד מן הגדולים אמר שתיית הקאוי"י דדוקא סידי דמרכב דס אטור . יד אכרן : (יג) בשבת . ואחר הפלח מוסף אטור כיון שהגיע זמן קידוש רש"י : (יג) מותר . אפילו דבר דשייך בו גלוס כיון שאינו שושה משום גלוס אלג לרפואה אפי"ט שאינו מולה שרי . מ"ט : (יד) וישקס . סג דלמר אס רלס פשמע שפילו מחייב הכנסה משום דכשאו בזמן

משנה ברורה

ביאור הלכה

דהלכה בדרך הוי כעוסק ברכיו אך כ"ו שלא נשעה כדחק אלג בשעה קדמק שלין השיירם פמהנת לו יכול ליקר מקודם לדרך ויחטלו בדרך וכדלקמן כ"ט ומהשע כז) מהרבה שופקים דלפילו ככר הק ההפס ג"כ מותר בזה : (כא) ולא לאכול . והעובר ע"ז אמרו חז"ל שעליו אחר הכחוב וזוהי העלכה אחר נוך אמר הקב"ה לאחר שאלו ושהיה ונהגה קבל עליו מלכות שמים וגם השמיכו דכריהה על הסבוק לא מחללו על הדס לא האכלו קודם שהחטלו על דמכס ואפילו כח) פשיטה בעלמס אטור : (כב) מים מותר . דלג שייך בזה גלוס דדוקא בלג נוקד"ר אכל עם נוקד"ר אטור וכ"כ כס) משקה שר (פקורין ביער) ודאי אטור . וסוי"ט וקאס"ט שומר לשמהו קודם הפלה כדי שיוכל לסיין דעמו ולהחטלו ונפרס כהמקומות שרגילין בהם ואין מסייב הדפס בלגם וכ"כ בלג טוקער ובלג הלג [אחרונים] והעולם מכנין להקל לשמה עם נוקד"ר ולשער דבונה האחרונים וכן כרדב"א שכתב דפס טוקער פין לך גלוס גדולה מזו קודם החלכה רק אם נוחן כטוקער כהוך כסוי"ט למהקו דזהו אטור קודם החלכה אכל אם לוקח מעם נוקד"ר גהוה . היוולא מדכריע דכתיבה הטוקער כהוך כסוי"ט או לאלל מעם מיני הרגישות בעם כתיבה כדי שלא לשהות כסוי"ט וקאס"ט אליבא ריקנא פין שום נד להקל בזה קודם החלכה אם לא מי שיש לו הלישם בלג והוא נריך זה לרשום . ומ"ט טוב שיאמר מחילת עכ"ס פרשם שפס ישראל . כהז בשאר פ"ח החדש דיש למנוע מלשהות כסוי"ט כנוקר קודם החלכה בלמספס חכירים סי"ט שעתו . ומלכר זה רגיל להכתעף מזה אטור אחר דהלג כהכ הרש"ל והונא ככ"י דליקר אטור לו לחדס למסוק כהסניו קודם שיחטלו כדי שלא יפסח לבו לשום דבר עד שיחטלו וכ"כ בש"ע סוף פתיק ב' שהוה אטור להעככ כדברים אחרים כלל עד שיחטלו והרגילין בלמספס חכירים בעם שתיית כסוי"ט רגיל לעממים ע"י ריבוי השיטה לעבור עי"י גם זמן ק"ט וחלפה : (כג) בעתם . כלומר דלג סימס דכשנת אטור בלג"ס משום דלמטר לעמס קודם קמ"ל דאינו אטור רק דוקא כשכניס זמן קידוש וככא כיון שלא החטלו לא כניס פריין זמן קידוש ואחר הפלה מוסף אטור משום קידוש וקודם מוסף עיין סימן רס"ו ס"ג : (כד) מותר . אפילו אכילין ומשקין טובים (ל) דשייך בבו גלוס כיון שאינו שושה משום גלגס אלג לרפואה אפי"ט שאינו מחייב מדקאמר אם רולה והפעם משום דכשניו בזמן כוס בלג"ס פין מסויים כ"כ ומ"ט אם רולה לאלל ולשטות קודם כדי שיכיון מותר ועיין בל"ד : (כז) החמיל לאלל . אפי"י (ל) כיב כהיסר דהיט פסיס יותר מחיי עמס עד פכ"ס דכסך כח"ט (כז) אטור להחיל לאלל וכמו שכתב הרמ"א בפי' חרני"ב לנבי ללג וסי"ט עניי ק"ט דלורייהל דדוקא אם הוא לובל יותר מכנייה דכוי דכך

שער הציץ

(יו) כ"י וכן משמע מס"ל לוי מס שביאר הפס"ג ור"כ בספר מאמר מדברי הולא כמ"י : (כח) רפנ"ט : (כט) פנ"ט : (ל) מ"ל : (ל) וכן מוכח מעיין לקמן בסימן פנ"ג ושפנ"ג כ"י וס וכלא"ס בש"ע : (לג) דס"ל ומיהו רע"ל :

